भारतीय विद्या ग्रन्थावलि, ग्रन्थाङ्क ११

पुरातन महाकवि सन्दब्ध

अन्योक्त्यष्टकसंग्रह

(पाठभेद-परिशिष्टादि समन्वित)

श्रीमती कुमारी **प्रतिभा दलपतराम त्रिवेदी**, एम्. ए.,
(भारतीय विद्या-भवनान्तर्गत 'रीसर्च फेलो')

सम्पादित

भारतीय विद्या भवन, मुंबई
द्वारा प्रकाशित

BHARATIYA VIDYA SERIES No. 11

ANYOKTYAṢṬAKA SAMGRAHA

(An anonymous collection of Anyokti stanzas in Aṣṭaka forms)

The sanskrit text Critically edited with an Introduction,
Appendix, Variants, Gloss, etc.

BY

PRATIBHA D. TRIVEDI, M. A.
(RESEARCH FELLOW IN BHARTIYA VIDYA BHAVAN, BOMBAY)

PUBLISHED BY
BHARATIYA VIDYA BHAVAN

A. D. 1946] BOMBAY [Price Rs. 1-12-0

भारतीय विद्या ग्रन्थावलि

[ग्रन्थाङ्क ११]

पुरातन महाकवि सन्दृब्ध

अन्योक्त्यष्टकसंग्रह

आंग्लप्रस्तावना-पाठांतर-परिशिष्टादिसमन्वित

श्रीमती कुमारी प्रतिभा दलपतराम त्रिवेदी, एम्. ए.,
(भारतीय विद्या-भवनान्तर्गत 'रीसर्च फेलो')

कर्तृक सम्पादित

मुंबई-स्थित
भारतीय विद्या भवन
द्वारा प्रकाशित

विक्रमाब्द २००३] [मूल्यं रू. १-१२-०

BHARATIYA VIDYA SERIES

[Critical editions of rare and important texts, treatises and translations on Indological subjects]

*

FOUNDER

SHRI K. M. MUNSHI

卐

GENERAL EDITORS

ACHARYA JINA VIJAYA MUNI
DR. A. D. PUSALKER

PUBLISHED BY THE REGISTRAR

BHARATIYA VIDYA BHAVAN

BOMBAY

*
* *

VOLUME ELEVEN

*
* *

First Edition, 500 Copies Price Rs. 1-12-0

ANYOKTYASTAKA SAMGRAHA

(An anonymous collection of Anyokti stanzas in Astaka forms)

The sanskrit text edited with an Introduction, Appendix, Variants, Gloss, etc.

BY

PRATIBHA D. TRIVEDI, M. A.

(RESEARCH FELLOW IN BHARTIYA VIDYA BHAVAN, BOMBAY)

PUBLISHED BY

JAYANTAKRISHNA H. DAVE, M. A., LL. B.

HONORARY REGISTRAR

BHARATIYA VIDYA BHAVAN

V. S. 2003] BOMBAY [A. D. 1946

CONTENTS

समर्पणम्

आबाल्यात् सततं सिक्ता विद्यावल्ली मम त्वया ।
वर्धिता सा क्रमेणाथ पुष्पिताऽद्य तवाशिषा ॥
आद्यां तत्कलिकामेतां जननि! त्वत्कराम्बुजे ।
समर्पयामि सद्भक्त्या 'प्रतिभा'प्रिय'भानु'जा ॥

Abbreviations.

AAS—Anyoktyaṣṭakasaṁgraha, the present text.

AK—Alaṁkārakaustubha of Viśveśvara, KM. 66, 1898.

AM—Anyoktimuktāvalī of Haṁsavijayagaṇī, KM. 88, 1907.

AT—Alaṁkāratilaka of Vāgbhaṭa, KM. 43, 1915.

AV—Aucityavicāracarcā of Kṣemendra, KM. 1, 1929.

Bhartṛ—Śatakatrayam of Bhartṛhari, Ānandāśrama Sanskrit Series no. 127, 1945.

BS—Bhallaṭaśataka, KM. 4, 1937.

DR—Daśarūpa of Dhanañjaya, Nirṇayasāgar Press edition.

KA—Kuvalayānanda of Appaya Dīkṣita, Nirṇayasāgara Press edition, 1912.

KP—Kāvyaprakāśa of Mammaṭa, edited by A. B. Gajendragadkar, 1939.

KS—Kāvyasaṁgraha Part I, printed at Sarasvatī Press, Calcutta, 1888.

MW—A Sanskrit-English Dictionary by M. Monier-Williams, 1899.

PAT—Padyāmṛtataraṅgiṇī of Haribhāskara, edited by J. B. Chaudhary, 1941.

PR—Padyaracanā of Lakṣmaṇa Bhaṭṭa, Nirṇayasāgara Press edition, 1912.

PT—*Padyataraṅgiṇī of Vrajanātha.

PV—Padyaveṇī of Veṇīdatta-edited by J. B. Chaudhary.

SAS—*Sabhyālaṁkaraṇa-saṁyogaśṛṅgāra of Bhaṭṭa Govindajit.

Sbhv.—Subhāṣitāvalī of Vallabhadeva, edited by Peterson, BSS, 1886.

SD—Sāhityadarpaṇa of Viśvanātha, edited by P. V. Kane, 1910.

SKA—Sarasvatīkaṇṭhābharaṇa of Bhoja, KM. 94, 1934.

SKM—Saduktikarṇāmṛta of Śrīdharadāsa, Punjab Oriental Series no. XV, 1933.

SM—Sūktimuktāvalī of Jalhaṇa, GOS. no. LXXXII. 1938.

SP—Śārṅgadharapaddhati, edited by Peterson, BSS noXXXVII, 1888.

SR—*Sūktiratnāvalī of Vaidyanātha.

SS—Śukasaptati, edited by Richard Schmidt, 1893.

SU—*Subhāṣitasaṁcaya.

Books marked with an asterisk are not printed. For information about them see Dr. Thomas' introduction to *Kavīndravacanasamuccaya*.

General Editor's Preface

SANSKRIT literature has a rich and highly extensive treasure of Subhaṣitas. No other literature in the world can boast of anything which will compare in either the variety of the subjects dealt with or the depth of insight embodied in this storehouse of aphorisms in the Sanskrit language. There Subhaṣitas are literally innumerable; and they not only enable us to obtain a vivid picture of the thoughts and inner springs of action of the Indian people of all classes but also indicate to us the right path for our future actions and thoughts. It is, I think, impossible to think of a surer or more sincere teacher or precepter to guide us on the path of truth than the wise sayings of the Subhaṣitas. They are at once delightful and instructive, unerring because they are impersonal.

These Subhaṣitas have been produced by the lofty genius of the poet, who brought his deep philosophical outlook to bear upon an extremely careful observance of the human nature in all its manifestations. Their number comes to many thausands. In order to save them from the danger of disappearance with the lapse of time and to preserve them for the benefit of posterity, many compilers have from time to time collected and compiled stray Subhaṣita verses in big or small works of anthologies. Several compilations have come to light and been published from different places already, but there are hundreds in manuscript form which are still rotting in the old Bhandars or other new collections of MSS. They deserve to be systematically searched out and published.

The present ANYOKTYASṬAKASAṂGRAHA is a small anthological work of the same type. It is a fine collection of some beautiful, informative and highly instrucrive Subhaṣitas. It is being published for the first time, and its publication is the result of the researches and enthusiastic study of my learned pupil, Kumari Pratibha D. Trivedi. She has discussed in her introduction, on the basis of available materials, the problem of the authorship of the stanzas and their compilers, metres, forms, peculier words and other matters.

The attention of the Indian scholars has not so far been sufficiently directed towards research on this highly interesting and useful branch of literature. I have been interested in the study of the Subhaṣitas for a considerable time and have succeeded in collecting scores of big and small anthological works and thousands of stray Subhaṣita stanzas not only in the Sanskrit but also in Prakrit and Apabhraṁśa languages. I deeply wish that more students would take up the study of this subject with the enthusiasm of Kumari Pratibha and endeavour to publish this literature which is symbolic of the deep philosophical grasp and the comprehensive wisdom of our ancestors.

DIPAVALI,
V. S. 2002

JINA VIJAYA MUNI

INTRODUCTION

WHEN the year before the last I got myself registered as a Ph. D. student under my revered Guru Acharya Shri Jinavijayaji Muni, the Honorary Director of the Bharatiya Vidya Bhavan, he first wanted me to get acquainted with some Sanskrit and Prakrit manuscripts: how to read them, how to note the peculiarities of their paleography etc. For that purpose he gave me for copying a manuscript from his private collection. The Ms. was written in a neat beautiful hand and appeared to contain very few errors of copying. While copying I found that the text containing the Ms. had many charming Anyokti stanzas. Muni Shri Jinavijayaji asked me to prepare the edition of the text, if I was interested and the following modest attempt is the result.

I. Description of the Ms. and its Orthography.

Description: Folios 6; size 10 in. by $4\frac{1}{5}$ in.; material rough yellowish paper; fair, Devanāgarī character; about 16 lines in a page and about 54 letters in a line.

The Ms. begins on fol. 1b. and ends on 6b. Folio two is a little bit torn, and hence in the text in square brackets the missing syllables had to be supplied from other works having the same stanzas (see III 5, 8 and IV 4).

The Ms. has a marginal gloss which either gives the synonyms of the words or supplies the words to make the meaning clear. At one place (XI 9) one whole stanza is written down which contains the same idea as one of the Aṣṭaka stanza. The gloss is given at the base of the printed text.

Orthography: The copy is fairly correct. But at a few places there is some evidence of carelessness. The Visarga and the Anuswāra are several times omitted. The vowel signs for *i*, *u* etc. are improperly placed, e. g. क्षिपासु (II 8) for क्षपासु, उत्कूजित (II 8) for उत्कूजति, विचकलो॰ (III 6) for विचकिलो॰, शिष्पाण्य॰ (IV 8) for शष्पाण्य॰, उत्थपने (VII 7) for उत्थापने, तापो (VIII 2) for तपो, पुरुषेण (IX 6) for परुषेण, सोदामिनी (XI 3) for सौदामिनी. Further, शादरी (III 1) for शारदी, पंचकम् (III 6) for चम्पकम्, विलचत (VI 8) for विचलत are based on metathesis, while ऊद्धा (VII Pratīka

1 अन्योक्त्य॰

stanza) for ऊढा and वक्ति (VII 5) for शक्ति point to the confusion of similar characters.

Occasionally some characters are omitted which are mostly supplied by the marginal gloss, e. g. श्रृणु[त] in the Pratīka stanza of XV and कन्दल[दल] in IV 6. सि in जातोऽसि in the Pratīka stanza of XV is redundant. Three lines between II and III Aṣṭakas and the whole of the eighth stanza of IX Aṣṭaka have been left out by the copyist.

There is a discrepancy in the order of the stanzas in the VI Aṣṭaka. According to the *Pratīka* stanza the position of the second and the third stanzas should be reverse to what it is in the text.

II. Authorship.

Arrangement in the Aṣṭaka form in AAS appears to be the work of a single hand. This is evidenced by the *Pratīka* stanzas which are placed at the head of each Aṣṭaka and which give *Dvārāṇi*, i. e. the first word of each stanza contained in the particular Aṣṭaka. This device makes it very difficult to interpolate any new stanza in the body of the Aṣṭaka, or take other liberty with the order of the stanza.

As regards the question of the authorship of the stanzas of the Aṣṭakas, there are two alternatives. Either the compiler of the Aṣṭakas and their author are one, or the stanzas are by different authors and the compiler making a selection from different sources arranged them in a form of his own liking. A glance at the table giving the list of the authors to which some of the stanzas that are common between our work on one hand and various anthologies and Alaṅkāra works on the other are ascribed (Appendix (d), (e)), makes it *prima facie* difficult for us to advance the claim of single authorship for AAS. But this fact cannot prove of much use because the ascriptions in the anthologies are doubtful in the highest degree, and there is the greatest amount of disagreement among the anthologies on the point of the authorship of some of the stanzas in AAS. Still it appears plausible that the work is a compilation and not a production of a single hand. For had it been from the pen of one author, it would be considerably difficult to explain why were the compilers of the anthologies so much misled as to ascribe many different authors to some of the stanzas of AAS. And

this would be especially so in view of the fact that, as suggested below, the work does not appear to be earlier than about 10th century. Its intimate relation with the *Anyoktimuktāvalī* and the fact that some features are common between the two works can be made to support this view of AAS being of a compilatory character.

As to who was this compiler, we are absolutely in the dark.

III. Date.

The number of the common stanzas between AAS and some of the published anthologies is as follows:

st. 24 in SKM (1205 A. C.), st. 29 in SM (1258 A. C.), st. 49 in SP (1363 A. C.), st. 39 in Sbhv. ("Perhaps in 15th century").

Saduktikarṇāmṛta, the earliest among these works of anthologies has twenty-four of our stanzas. Earlier than this some stanzas are found in some eleventh century works on rhetorics. If we keep Bhartṛhari (7th century) outside our consideration because of the uncertain character of the text of his work, Bhallaṭa (end of 9th century) would be the earliest author who has got some stanzas common with AAS.

If it is permissible to draw any tentative conclusion from the chronology of the various authors that are ascribed by the anthologies and other works to the common stanzas (Appendix (c)) which make up about four-seventh of AAS it can be said that most of these common stanzas are assignable to a period ranging from about 9th to 11th century.

Relation between AM and AAS.

Among anthologies and works which have some stanzas common with AAS, *Anyoktimuktāvalī* of Haṁsavijayagaṇi (1679 A. C.) is remarkable for the fact that it has got complete twelve out of sixteen Aṣṭakas (i. e. 100 out of 136 stanzas) of AAS. Accordingly the relation between AM and AAS requires to be especially examined.

Winternitz (*Geschichte der Indischen Litteratur*—Dritter Band, p. 122 foot-note) says that AM is perhaps an independent work. In that case our work shall have to be considered secondary and hence later than AM. But from the 21st, 22nd and 25th stanzas of AM (p. 3), it is quite

clear that AM is a compilation made from other works. This fact makes it improbable that AAS is based upon AM. And the manuscript of AAS also appears to be considerably old (belonging to 15th century according to Muni Shri Jinavijayaji). Further the Ms. no. 59 of 1871–72 in the Government Mss. collection at the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, bearing the title *Bhramarāṣṭakādipraśastayaḥ* contains among other things some four Aṣṭakas (complete *cakrāṣṭaka* and *Bhramarāṣṭaka* and five stanzas of each *Haṁsāṣṭaka* and *Gajāṣṭaka*) which are practically identical with the corresponding Aṣṭakas in AAS. The BORI Ms. was copied in 1546 A. C. These facts would go to establish the priority of AAS over AM because, as stated above, AM was prepared in 1679 A. C.

Moreover, an examination of the nature of the relation between the stanzas common in AM and AAS would independently support the above conclusion. On this point the following facts are to be taken into consideration.

(1) The number of the stanzas in each Aṣṭaka of AAS is from seven to ten, but in AM there is no such limitation. It has any number of stanzas on one particular topic. So the stanzas from AAS that occur in AM form there a part of the stanzas collected on one particular topic.

(2) All the Aṣṭakas of AAS which contain Anyoktis, that is, all except VIII, IX, X, XIII are found in AM. AM being a work concerning itself with Anyoktis only, it is natural that it does not contain those Aṣṭakas in AAS (VIII, IX, X and XIII) which deal with the subject of Nīti and Vidhi.

(3) The order of the stanzas that is found in the Aṣṭakas of AAS is hardly the same in AM. Only the second Aṣṭaka (*cakrāṣṭaka*) of AAS is found in exactly the same order of the stanzas in AM with the slight exception that the ninth stanza of the AAS *cakrāṣṭaka* is the first stanza of the *cakravākānyoktayaḥ* of AM. In other cases only groups of some three stanzas are found in exactly the same order in AM, while at some places though the stanza order of AAS is not maintained in AM, still all the common stanzas are found in juxtaposition and not scattered disorderly throughout the particular section. Thus the group VI 8, 9, 10 is AM 30, 31, 32 (p. 28); XII 5, 6, 7 is AM 43, 44, 45 (p. 98); XV

2, 3, 4 is AM 46, 45, 47 (p. 112); XVI 2, 3, 4, 5 is AM 176, 173, 175, 174 (p. 73).

(4) AM contains thirty-six of the stanzas in AAS which are found in no other works consulted by us.

From the above facts one thing appears most probable. It is the author of AM that must have drawn upon our work and not the other way round. The other alternative would mean that AAS is a sort of abridgement prepared from AM. But in that case it would not be clear why the compiler of AAS took the trouble at all, for then it would appear that he did nothing but select groups of some eight stanzas from the collection of AM, which itself is a compilation and prefixed them with a *Pratīka* stanza. This would not explain the motive behind preparing such a work. On the other hand it is more cogent to think that the compiler Haṁsavijayagaṇi incorporated in his more extensive work, all the Anyoktis that he found in AAS.

This would give us 1679 A. C. as the *terminus ad quem* for our work, 1679 A. C. being the date of AM. Further as already mentioned, most of the stanzas of AAS that are found elsewhere also are assignable to a period about 9th to 11th century. Hence it is obvious that AAS must have been compiled after 11th century. How much later than 11th century and how much earlier than 17th century we cannot say, for though roughly one-third of our stanzas are found in anthologies, there is nothing to help us in deciding the relation between our work and the anthologies. So long as some new evidence is not forthcoming we have to place the present work between 11th (or 12th) century and 17th century.

IV On the beginnings of the Anyokti and Aṣṭaka types of compositions.

Sanskrit anthological literature in general and the Anyokti or Anyāpadeśa literature in particular have not yet been studied in a systematic manner. There is no thoroughgoing attempt to historically deal with this branch of Sanskrit literature, which on account of its vastness and wealth occupies an important place in the medieval and late period of Sanskrit literary activity.

Anyokti as a rhetorical device is known from considerably early times. Bhāmaha (6th or 7th century) is the

earliest of rhetoricians to define and illustrate Aprastutapraśaṁsā, though he does not mention Anyokti as a separate Alaṅkāra. In this non-differentiation of Anyokti and Aprastutapraśaṁsā, Bhāmaha is followed by Rudraṭa and Hemaçandra, for Rudraṭa (9th century) defines Anyokti (KM. 2 VIII 74) but does not give Aprastutapraśaṁsā as a separate Alaṅkāra. So also Hemacandra (12th century) treats Anyokti (KM. 71, p. 307) only. Vāgbhaṭa (c. 14th century) is the first rhetorician to give all the three, Aprastutapraśaṁsā, Anyokti and Samāsokti (KM. 43, p. 35) as separate Alaṅkāras. That there was considerable hesitation in fixing up the exact nature of Anyokti can be also seen from the *Saraswatīkaṇṭhābharaṇa* (IV 49) of Bhoja (1021 A. C.) wherein Anyokti is considered to be only a synonym of Samāsokti.

In literature also onwards from Bharata, we come across various stanzas which can be called Anyoktis. In the thirty second chapter of the *Bharatanāṭyaśāstra* (c. 300 A. C.), called *Dhruvādhyāya* there occur several Prākrit illustrations which are quite good Anyoktis. In these Dhruvās the hero or heroine is referred to as Haṁsa, Cakravāka or Gaja and their females. The same can be said of the Apabhraṁśa stanzas of doubtful authenticity found according to the version of the northern manuscripts, in the fourth Act of Kālidāsa's *Vikramorvaśīya*. And it is obvious that these stanzas of the *Vikramorvaśīya* are composed as Dhruvās in compliance with what is laid down in the *Dhruvādhyāya* of the *Nāṭyaśāstra*. *Svayaṁbhūcchandas* (9th century) VI 15 and 21 also have an unmistakable resemblance to the Dhruvā stanzas of the *Nāṭyaśāstra* and *Vikramorvaśīya*. About the same period as the *Nāṭyaśāstra* we find certain Anyoktis with reference to Bhramara in the *Saptaśataka* of Hāla.[1] In this point Apabhraṁśa continues the Prākrit tradition. For in the illustrative stanzas cited by Svayaṁbhū in his *Svayaṁbhūcchandas* (JUB. V. iii, Nov. 1936, pp. 72–93; see e. g. IV. 8; VI 15, 21 and 48) and in the illustrations given by Hemcandra in the Apabhraṁśa section of his Prākrit grammar (IV 368, 387 (1), (2)) occur some Anyoktis relating to Bhramara, Karabha, Gaja etc. This practice is continued

1 The famous song of Haṁsapadikā at the beginning of the V Act of the *Abhijñānaśākuntala* is a very good instance of Bhramarānyokti.

even down to Old Western Rājasthānī literature (see e. g. *Vasantavilāsa*, 72 ff).

In Sanskrit dramaturgy out of the four Patākāsthānakas[1] one is well-known as a dramatic device which consists in saying something and thereby suggesting another that is more relevant for the context. Various examples of this Patākāsthānaka can be found in Sanskrit dramatic works,[2] and in all essentials it corresponds to Anyokti.

As Hāla's *Saptaśataka* shows, anthological literature had an early beginning. Śatakas or groups of hundred stanzas must have been current as a favourable form of composition about this time, Bhartṛhari's and Amaru's works being their good representatives. Similarly for the compositions of smaller range, Dvātriṁśikās, Aṣṭakas and the like were the titles given in accordance with the length. Out of these the A ṣ ṭ a k a f o r m appears to have enjoyed considerably wider and very longer currency. Apart from the Aṣṭakas that are being composed by some modern enthusiasts, we know of numerous religious Aṣṭakas in the form of Stotras addressed to various gods of the Purāṇic and Jain mythology and found in collections like the *Bṛhatstotraratnākara* and the *Jainastotraratnākara*. A majority of the Brāhmanical stotras seem to have been composed in the South. This practice of composing Aṣṭakas addressed to a deity is already found in the Purāṇas (e. g. *Skandapurāṇa*, *Kāśīkhaṇḍa*, Adhyāya 32, stanzas 149–156; and the reference to Daṇḍapāṇyaṣṭaka in the same Adhyāya st. 178; the mention of *Aṣṭaka* along with *Yantra*, *Mantra*, *Stotra* and *Kavaca* as a form of prayer at *Bhāgavata* VII 8, 41). Numerous religious Aṣṭakas "on Śiva, on the Devī or god-mother and also on Viṣṇu have been ascribed to Śaṅkara, the great Vedānta philosopher. Probably many of these hymns are really his own property, whereas the great majority of them are perhaps wrongly ascribed to him."[3] Among the Jainas Haribhadrasūri is the author of thirty-two Aṣṭakas of a religious character. Mayūra deserves the distinction of being the earliest known composer of an Aṣṭaka and that too a non-religious one as contrasted with the composi-

1 See Dhanañjaya's *Daśarūpaka*, I 14. and Viśvanātha's *Sāhityadarpaṇa* VI 45–49.

2 e. g. *Abhijñānaśākuntala* III. 23. 18. 'लदावलअ संदावहारअ आमन्तेमि तुमं भूओवि परिभोअस्स ।'

3 Winternitz. *Geschichte der Indischen Litteratur*–Dritter Band. p. 122.

tions of other previously mentioned writers. But we do not get any datable early or late Aṣṭaka containing Anyoktis. It is in the anthologies compiled after about 12th century, that we first find groups of Anyokti stanzas. Still later about the 17th or 18th century we come across works, which are exclusively collections of Anyoktis and hence bearing the titles like *Anyoktiśataka* or *Anyāpadeśaśataka*. Krishnamachariar in his *History of Classical Sanskrit Literature* mentions more than a dozen of such Anyokti anthologies.

Following is the list of some important Aṣṭaka compositions apocryphal or of certain authorship.

Author.	Work.	Date.
Kālidāsa	*Gaṅgāṣṭaka* and *Maṅgalāṣṭaka*	4th century
Yogindradeva	*Nijātmāṣṭaka*[1]	6th century according to some.
Mayūra	*Mayūrāṣṭaka*	7th century
Haribhadrasūri	*Aṣṭakaprakaraṇa*	8th century
Śaṅkara	*Bhavānyaṣṭaka*, etc.	9th century
Vādirājasūri	*Adhyātmāṣṭaka*[2]	1025 A. C.
Anonymous	*Padmāvatyaṣṭaka*	Before 1147 A. C.
Lakṣmacandragaṇi (compiler)	Religious Aṣṭkas.[3]	?

V the Aṣṭaka form.

We do not know of any earlier collections of Anyoktyaṣṭakas so far. It is first in Haribhadrasūri's Aṣṭakaprakaraṇa that we come accross a group of religious Aṣṭakas. But there the Aṣṭakas are not prefixed with the *Pratīka* stanzas constructed from the first word of each stanza included in the Aṣṭakas, and each Aṣṭaka contains exactly eight stanzas. As in the anthologies the method of arrangement of stanzas has nothing to do with the Aṣṭaka form, there any number of stanzas are collected under one particular heading. Besides our work, there is only one collection of Aṣṭakas[4] by Lakṣma-

1 Published in the *Siddhāntasārādisaṁgraha*, MDJG no. 21.

2 Published in MDJG no. 13.

3 Published in the Āgamodayasamiti Granthoddhāra Series, no. 49.

4 In KS we come across some Aṣṭakas bearing the same tittle as some of the Aṣṭakas in AAS, though only some stanzas are common between these and our Aṣṭakas. As the editor has not given any details whatsoever regarding the Mss. utilised by him, the work does not prove of any avail.

candragaṇi (date?), which though of a religious character is composed on the same lines as AAS. There also each Aṣṭaka has at its beginning a *Pratīka* stanza and the extent of the Aṣṭakas, as in AAS, is not confined to eight stanzas. From both these works it can be seen that an Aṣṭaka can contain stanzas round about the number eight. It should not go below seven. The upper limit appears to be twelve, though this latter was in all probability flexible.

VI New Material—A second Ms. of 'AAS'.

After the text of AAS was printed and the above discussion of some general questions pertaining to AAS was completed, Acharya Shri Jinavijayaji staying in Poona last month, secured for me a new manuscript of Aṣṭakas which he chanced to come across at BORI (the Government Ms. Collection, Ms. no. 37 of 1884–86). The Ms. contains seventeen Aṣṭakas, sixteen of which, with their *Pratīka* stanzas, are the same as found in AAS, the additional Aṣṭaka, occurring at the end, being the Ratnāṣṭaka*.

The Ms. has 6 folios, the size of each folio being 10 in. by 4 in. The material is thick white paper. There are about 18 lines in a page and about 50 letters in a line. The Ms. begins on fol. 1a and ends on 6a.

The copy is a fairly correct one, though carelessness is noticeable at several places. Sometimes some characters are omitted and the vowel signs for *i*, *u* etc. are left out. Mistakes based on metathesis are also not unknown. There is some difference of readings between the BORI Ms. (B) and the one forming the basis of the present edition (A). Important variants from B will be found elsewhere in the book. As compared with A, B is more correct and B has five such stanzas as are not found in the corresponding portion of the text in A: two after the seventh stanza of VII Aṣṭaka and one at the beginning and two at the end of XI Aṣṭaka. But as their first words are not recorded in the *Pratīka* stanzas at the head of those Aṣṭakas, they are obviously spurious. The second half of ninth stanza of II Aṣṭaka, the first half of the *Pratīka* stanza

* This is given elsewhere in the book. These stanzas have found a place in AM. Only fresh Ms. material can decide whether this Ratnāṣṭaka formed a part of the original text or it is an interpolation.

of III Aṣṭaka and the whole of eighth stanza, which are missing in A, are found in B. Again all the characters missing in A and hence supplied in AAS from other sources appear properly in B. Similarly the few verbal corrections that are suggested in AAS are upheld by B. The first half and the second half of the *Pratīka* stanzas of VII and IX Aṣṭakas respectively, which were somewhat metrically or in any other way corrupt in A are found correct in B. The *Pratīka* stanza of XV Aṣṭaka in A is in *Āryā* metre while that in B is in *Anuṣṭubh* and besides the latter does not give the *Pratīka* of the ninth stanza. This is rather a pointer against placing our full trust in *Pratīka* stanza as a successful device which bars the possibility of interpolating any stanza in the Aṣṭaka. This is further supported by the fact that the second half of the *Pratīka* stanza of XVI Aṣṭaka is read by B quite differently from A. From the reading of B it appears that that Aṣṭaka contained one or two more stanzas beginning with हंहो चातक or हंहो and चातक, as the Cātakāṣṭaka in B has only seven stanzas. Some of the readings of B are definitely better than those of A, e. g. VII 6; XI 4c; XIII 6c; XIV 7ab and XVI 4d.

The colophon of B reads as follows: लिखितं चैतत् संवत् १७३२ वर्षे राजनगरान्तवर्तिहाजापाटके हंसविजयगणिना i. e. "This has been copied by Haṁsavijayagaṇī in the saṁvat year 1732 at Hājāpāṭaka (the present Hājāpaṭelni poḷ) in Rājanagara (i. e. Ahmedabad)."

The identity of the names of the copyist of B and that of the compiler of AM, the small difference of only four years between the copying date of B and compilation date of AM and the fact that all Anyokti stanzas of AAS together with the Ratnāṣṭaka which is exclusively found in B appear in AM, naturally go to suggest that these two Haṁsavijayagaṇīs are not different. But then, in that case, it is legitimate to expect the same readings in the stanzas common between B and AM. What we find, however, is the fact that in some cases the readings of the stanzas of B are at variance with those of the corresponding stanzas in AM while they correspond with those of the stanzas in A. Besides out of the five extra stanzas which B contains only two–one at the beginning and the first out of the two stanzas occurring at the end of XI Aṣṭaka–are found in AM.

In conclusion, I would like to record my deep sense of gratitude to more than one scholars from and outside the Bharatiya Vidya Bhavan who have helped me in this small attempt with valuable suggestions or references. Especially I am very grateful to my revered Guru Acharya Shri Jina Vijayaji for initiating me in the field of research by entrusting me with the present work for editing and for giving guidance whenever and wherever it was necessary, and also for undertaking its publication in the **Bharatiya Vidya Series.**

B. V. B.
BOMBAY.
1. 9. 1946.

PRATIBHA TRIVEDI.

Table I: The metres found in AAS.

अनुष्टुभ्—II 6; *Pratīka* stanza of X.

आर्या—I 2, 7; III 2, 7; VIII 1, 6; XI 8; all the *Pratīka* stanzas except those of V, VI, IX and X.

इन्द्रवज्रा—VIII 5, 7; *Pratīka* stanzas of V, VI, and IX.

उद्गीति—VI 7.

उपजाति—VIII 2; IX 4, 6.

द्रुतविलम्बित—VII 3; X 4, 6; XI 6; XVI 6.

पृथ्वी—XII 6.

मन्दाक्रान्ता—II 3, 7; VI 2, 3, 4; XV 2.

मालिनी—I 6; II 4, 5, 9; IV 1, 2, 8; XIV 7.

वसन्ततिलका—I 8; II 1, 8; III 4; IV 4, 5; V 1; VI 5, 9; VIII 3, 4; X 2; XI 5, 7; XII 8; XIV 1, 2. 4; XVI 2, 3, 5.

वंशस्थ—IX 2, 3, 5, 7.

शार्दूलविक्रीडित—I 1; II 2; III 1, 3, 6; IV 3, 6, 7; V 5, 7, 8; VI 1, 6, 9; VII 1, 4, 7, 8; IX 1, 8; X 1, 3, 7, 8; XI 3, 9; XII 1, 2, 3, 4, 7; XIII 2, 4, 7; XIV 3, 5, 6; XV 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9; XVI 1, 4, 7.

शिखरिणी—I 5; III 5, 8; V 2, 4; VI 8; VII 5, 6; X 5; XI 4; XII 5; XIII 5, 6.

स्रग्धरा—I 3; XIII 1, 3; XIV 8.

हरिणी—I 4; V 3, 6; VII 2; XI 1, 2.

Table II: Some peculiar words from AAS.

There are several words in the language of the stanzas collected in AAS which are interesting from the lexical view point. They are listed below. Most of them are unknown to classical sanskrit and are attested only in lexicographical or Jain sanskrit works of the late period. Some of them appear to have been borrowed from the vernaculars. This fact indirectly supports the conclusion regarding the date of the AAS arrived at on p. 5.

°झाट (III 5). MW gives 'arbour', 'forest' as the sense of this word. But here it is used in the sense of 'tree'. In some of the New Indo-Aryan languages the word झाड derived from झाट occurs in this very sense. In other senses also recorded by MW, the word is given as occurring in lexicons only.

झिण्टी° (III 5). 'Name of a tree, Baleria cristata'. According to MW this word is found in lexicons only. झिण्टि occurs in the *Pañcatantra.*

दासेरकीय (IV 3). 'Belonging to the camel'. MW records दासेरक 'camel' as occurring in the *S'iśupālavadha* and the *Pañcatantra.*

परिघर्घर° (I 8). 'Gurgling'. MW gives reference to the *Viṣṇupurāṇa* only and there also it occurs as an indeclinable.

बकोट (I 5). 'A kind of crane' (lexicons), MW.

भुरुट (IV 2). 'A kind of shrub flourishing in deserts'. Not recorded in MW.

सण्ड (VII 8). 'Bull'. Apte's sanskrit Dictionary gives this meaning also, though it is not found in MW. cf. Gujarati साँढ.

APPENDIX

(a) Stanzas common between AAS and other works.[1]

I Aṣṭaka:

st.

1. = AM p. 57, st. 42; SM 15, 4 (भोजदेवस्य); SP 809 (श्रीभोजदेवस्य).
2. = AM p. 59, st. 56; KP X 174; SD p. 68.
3. = AM p. 58, st. 52; SM 15, 12.
4. = AM p. 58, st. 50; PR XI 40 (according to Raghavacharya.[2]); SAS VI 25b (according to Raghavacharya[3]); SKM IV 67, 5 (छित्तपस्य); SM 15, 14.
5. = AM p. 57, st. 43; Sbhv. 707; SKM IV 67, 1 (डिम्बोकस्य); SM 15, 8 (केषामपि); SP 810.
6. = AM p. 56, st. 41.
7. = AM p. 55, st. 27; Sbhv. 692; SP 798.
8. = AM p. 55, st. 32; Sbhv. 699; SKM IV 67, 3 (कस्यचित्); SP 800.

II Aṣṭaka:

st.

1. = AM p. 70, st. 146; SP 1180.
2. = AM p. 70, st. 147; Sbhv. 3483; SKM V 14, 3 (युवसेनस्य); SM 68, 14 (भट्टवामनस्य); SP 3599.
3. = AM p. 70, st. 148; SP 3600.
4. = AM p. 71, st. 149.
5. = AM p. 71, st. 150.
6. = AM p. 71, st. 151.
7. = AM p. 71, st. 152; DR p. 91; Sbhv. 1916 (चन्द्रकस्य); SKA V 495; SKM V 15, 4 (मधोः); SM 68, 12 (चन्द्रकस्य); SP 3596 (चन्द्रकस्य).
8. = AM p. 71, st. 153; SKA V 118.
9. = AM p. 70, st. 145.

---

1 When the works ascribe a stanza to some author, the name of that author is reproduced in the brackets.

2 See his article, "Cittapa, a forgotten sanskrit Poet of Bhoja's Court", *New Indian Antiquary* Vol. I, 1938-39, P. 300.

3 *Loc. cit.*

III Aṣṭaka:

st.

1. = AM p. 83, st. 62; Sbhv. 749; SKM IV 28, 4 (कस्यचित्); SP 837.
2. = AM p. 79, st. 28; Sbhv. 725; SP 835.
3. = AM p. 81, st. 47.
4. = AK p. 275; AM p. 79, st. 36 (विकटनितम्बायाः); DR p. 90 (विकटनितम्बायाः); KA p. 85; Sbhv. 735 (विकटनितम्बायाः); SKM IV 28, 2 (विद्यापतेः); SP 823 (विकटनितम्बायाः).
5. = AM p. 83, st. 65.
6. = AM p. 82, st. 55; SM 19, 10 (कस्यापि); SP 833.
7. = AM p. 81, st. 46.
8. = AM p. 83, st. 66; SKA I 81; SKM IV 29, 5 (छित्तपस्य); SM 19, 8 (छित्तपस्य) According to Raghavacharya[1] the verse is also found in AT p. 49, PT 77, PV VI 58b (कस्यापि); SS 517 and SU XVIII 8.

IV Aṣṭaka:

st.

1. = AM p. 41, st. 31.
2. = AM p. 42, st. 32.
3. = AM p. 42, st. 37; SP 954.
4. = AM p. 42, st. 33; SM 24, 4 (श्रीभोजदेवस्य).
5. = AM p. 43, st. 40; SP 957.
6. = AM p. 42, st. 34.
7. = AM p. 42, st. 35; DR p. 81; Sbhv. 2075; SKA V 120; SKM II 60, 1 (केशटस्य); SM 54, 4 (अद्भुतपुण्यस्य); SP 3528 (अद्भुतपुण्यस्य).
8. = AM p. 42, st. 36.

V Aṣṭaka:

st.

1. = AM p. 39, st. 12; BS 103; Sbhv. 648 (मुक्तापीडस्य).
2. = AM p. 38, st. 6; Sbhv. 650; SP 942.
3. = AM p. 38, st. 9.
4. = AM p. 39, st. 11; SKM IV 45, 3 (कालिदासस्य).
5. = AM p. 38, st. 8; Sbhv. 655 (मुक्तापीडस्य); SKM IV 45, 2 (कस्यचित्); SP 940.
6. = AM p. 38, st. 10; Sbhv. 649; SP 941.
7. = AM p. 39, st. 13; Sbhv. 654 (मुक्तापीडस्य); SKM IV 45, 1 (धर्मपालस्य).
8. AM p. 39, st. 14.

---

1. See foot-note on p. 12

VI Aṣṭaka:

st.

1. = AM p. 28, st. 33; Bhartṛ. I 13; Sbhv. 614 (रतिसेनस्य); SP 907 (भर्तृहरेः).
2. = AM p. 26, st. 12; SP 903.
3. = AM p. 26, st. 10; Sbhv. 583 (चीआकस्य).
4. = AM p. 26, st. 9; SKM IV 36, 1 (कस्यचित्); SP 901.
5. = AM p. 28, st. 27.
6. = AM p. 30, st. 46.
7. = AM p. 26, st. 8; Bhartṛ. I 97; Sbhv. 593 (श्रीवज्रायुधस्य).
8. = AM p. 28, st. 30.
9. = AM p. 28, st. 31; Sbhv. 600; SKM IV 36, 4 (वसुन्धरस्य).
10. = AM p. 28, st. 32; Sbhv. 2285; SM 11, 43 (कस्यापि).

VII Aṣṭaka:

st.

1. = AM p. 44, st. 49; SP 963.
2. = AM p. 45, st. 58; SP 970.
3. = AM p. 44, st. 48; SP 962.
4. = AM p. 44, st. 52; SP 967.
5. = AM p. 44, st. 51; SM 25, 5; SP 966.
6. = AM p. 45, st. 53; SM 25, 6 (कस्यापि).
7. = AM p. 45, st. 56; SM 25, 7; S. P. 968.
8. = AM p. 45, st. 54; BS 88; Sbhv. 1018 (भल्लटस्य).

VIII Aṣṭaka:

st.

1. = KS p. 321, st. 2; Sbhv. 2849 (रविगुप्तस्य).
2. = KS p. 325, st. 4; Sbhv. 2908; SM 130, 9.
3. = KS p. 322, st. 5; Sbhv. 2930; SP 1537.
4. = KS p. 323, st. 8.
5. = KS p. 323, st. 6.
6. = Sbhv. 2847 (रविगुप्तस्य); SP 1545.
7. [1]

IX Aṣṭaka:

st.

1. = KS p. 324, st. 1.

---

1 Though from the word क्रतौ occurring in the *Pratīka* stanza of the 8th Aṣṭaka it is clear that that Aṣṭaka must have contained eight and not seven stanzas. But the eighth stanza is wanting in the Ms. We find it as third stanza in the Vānarāṣṭaka given in the KS p. 321.

2. = Sbhv. 315 and 2912 (पञ्चतन्त्रे).
3. = KS p. 326, st. 7.
4. = KS p. 322, st. 4.
5.
6. = Sbhv. 2918 (व्यासस्य).
7. = KS p. 323, st. 7; SP 1556 (पाण्डवनकुलस्य).
8. = KS p. 325, st. 6; SP 1542; S S p. 18.

X Aṣṭaka:

st.
1.
2.
3.
4. = Sbhv. 3125; SP 443.
5. = SM 112, 12 (कस्यापि).
6. = Bhartṛ. III 102; Sbhv. 3126 (फल्गुहस्तिन्याः); SM 131. 39 (फल्गुहस्तिन्याः).
7. = SM 70, 6 (त्रिविक्रमभट्टस्य).
8. = Bhartṛ. I 25; Sbhv. 3143; SKM V 71, 2 (कस्यचित्); SS p. 28.

XI Aṣṭaka:

st.
1. = AM p. 19, st. 157.
2. = AM p. 23, st. 187; SP 780.
3. = AM p. 18, st. 154.
4. = AM p. 18, st. 155.
5. = AM p. 19, st. 158.
6. = AM p. 22, st. 184.
7. = AM p. 19, st. 159.
8. = AM p. 22, st. 177; SM 13, 7 (कस्यापि); SP 779.
9. = AM p. 19, st. 156.

XII Aṣṭaka:

st.
1. = AM p. 96, st. 34; AV p. 139 (मालवरुद्रस्य); SKM IV 8, 4 (हरेः); SM 104, 9 (जलमानुधीरुद्रस्य).
2. = AM p. 96, st. 33; SKM IV 8, 3 (शब्दार्णवस्य); SM 104, 10 (कस्यापि). The verse also occurs in *Siṁhāsanadvātriṁśatikā*, 86, according to F. W. Thomas.[1]
3. = AM p. 100, st. 57.
4. = AM p. 96, st. 35.

---

1 *Kavīndravacanasamuccaya*, introduction, p. 110.

5. = AM p. 98, st; 43; BS 108; KA p. 102; KP X 99; SKM IV. 9, 3 (विद्यापते); SM 27, 18 (वररुचेः); SP 1091 (मालवरुद्रस्य).
6. = AM p. 98, st. 44; Bhartṛ. I 16; Sbhv. 886; SKA IV 95; SP 1093 (भर्तृहरेः).
7. = AM p. 98, st. 45; SM 29, 15; SP 1094.
8. = AM p. 96, st. 29; AV p. 134 (it is ascribed to भट्टेन्दु); KP X 54; Sbhv. 891; SM 27, 5 (रीसुकस्य); SP 1083 (श्रीशुकस्य).

XIII Aṣṭaka:

st.
1.
2.
3. = Bhartṛ. I 40; Sbhv. 286.
4.
5. = Bhartṛ. I 92.
6. = Bhartṛ, I 14; Sbhv. 280 (जयादित्यस्य); SKM V 35, 4 (धर्मकीर्तेः).
7. = Bhartṛ. I 48; Sbhv. 2944.
8.

XIV Aṣṭaka:

st.
1. = AM p. 32, st. 60; SS p. 84.
2. = AM p. 32, st. 59; Sbhv. 626.
3. = AM p. 35, st. 82; SP 933.
4. = AM p. 33, st. 71.
5. = AM p. 33, st. 72; Sbhv. 638.
6. = AM p. 35, st. 83; SKM IV 43, 4 (पाम्पाकस्य); SP 934.
7. = AM p. 34, st. 73.
8. = AM p. 34, st. 76; Sbhv. 640 (हस्तिपकस्य); SKM IV 43, 2 (भर्तृमेण्ठस्य); SP 928.

XV Aṣṭaka:

st.
1. = AM p. 110, st. 31; BS 39; Sbhv. 813 (भदन्तज्ञानवर्मणः); SKA IV 93; SKM IV 56, 5 (कस्यचित्); SM 33, 4 (भदन्तज्ञानवर्मणः); SP 971 (भदन्तज्ञानवर्मणः).
2. = AM p. 112, st. 46.
3. = AM p. 112, st. 45; Sbhv. 831; SP 979.
4. = AM p. 112, st. 47.

5. = AM p. 114, st. 60; SKM IV 54, 5 (कविराजस्य); SM 33, 32 (भोजदेवस्य); SP 1004 (श्रीभोजदेवस्य).
6. = AM p. 129, st. 172; SKM IV 58, 1 (शालिकनाथस्य).
7. = AM p. 113, st. 53; SM 33, 3 (कस्यापि); SP 983.
8. = AM p, 111, st. 36.
9. = AM p. 112, st. 48.

XIV Aṣṭaka:

st.
1. = AM p. 73. 169; KS p, 329, st. 6; SKM IV 64, 4 (वसुकल्पस्य); SP 856.
2. = AM p. 74, st. 176; SP 861.
3, = AM p. 73, st. 173.
4. = AM p. 74, st. 175.
5. = AM p. 73, st. 174.
6. = AM p. 73, st. 168.
7. = AM p. 74, st. 177; SP 862.

(b) **Dates of the works and anthologies in which one or more stanzas of AAS are found.**

भल्लटशतक of भल्लट—end of the 9th century.
दशरूप of धनञ्जय—11th century.
काव्यप्रकाश of मम्मट—11th century.
औचित्यविचारचर्चा of क्षेमेन्द्र—middle of the 11th century.
सरस्वतीकण्ठाभरण of भोज—11th century.
साहित्यदर्पण of विश्वनाथ—end of 14th century.
सदुक्तिकर्णामृत of श्रीधरदास—1205 A. C.
सूक्तिमुक्तावली of जल्हण—1258 A. C.
शार्ङ्गधरपद्धति—1363 A. C.
सुभाषितावली—"Perhaps in 15th century".
कुवलयानन्द of अप्पयदीक्षित—end of the 16th century.
अलङ्कारकौस्तुभ of कर्णपूर—16th century.
अन्योक्तिमुक्तावली of हंसविजयगणि—1679 A. C.

(c) **Chronological order of the datable poets to whom the common stanzas are ascribed in the anthologies**[1].

भर्तृमेण्ठ or हस्तिपक—430 A. C.
जयादित्य—Before 700 A. C.
मुक्तापीड—6th century.
धर्मकीर्ति—Between 6th and 7th century.
विकटनितम्बा—Before 9th century.

1 These dates are given principally in accordance with the introductions of the *Kavīndravacanasamuccaya* and *Subhāṣitāvalī*.

भल्लट—Beginning of 10th century.
केशट—Before 9th century.
छित्तप—11th century.
भट्टेन्दु—Between 10th and 11th century.
भोजदेव—11th century.
चन्द्रक—Before 11th century.
त्रिविक्रमभट्ट—Before 11th century.
जलमानुषीरुद्र—Before 11th century.
विद्यापति—11th century.
रीसुक—Before 11th century.
वसुकल्प—After 9th century.
रविगुप्त—Before 13th century.

(d) Alphabetical list of poets attributed in other works to the stanzas in AAS.

अद्भुतपुण्य—IV 7.
कविराज (नारायण)—XV 5.
कालिदास—V 4.
केशट—IV 7.
चन्द्रक or चन्दक—II 7.
चीआक—VI 3.
छित्तप—I 4; III 8.
जलमानुषीरुद्र—XII 1.
जयादित्य—XIII 6.
डिम्बोक—I 5.
त्रिविक्रमभट्ट—X 7.
धर्मकीर्ति—XIII 6.
धर्मपाल—V 7.
पाण्डवनकुल—IX 7.
पाम्पाक—XIV 6.
फल्गुहस्तिनी—X 6.
भट्टवामन—II 2.
भट्टेन्दु—XII 8.
भदन्तज्ञानवर्मन्—XV 1.
भर्तृमेण्ठ—XIV 8.
भर्तृहरि—VI 1; XII. 6.
भल्लट—VII 8.
भोजदेव—I 1; IV 4; XV 5.
मधु—II 7.
मालवरुद्र—XII 1, 5.
मुक्तापीड—V 1, 5, 7.
युवसेन—II 2.
रतिसेन—VI 1.
रविगुप्त—VIII 1, 6.
रीसुक see श्रीशुक
वररुचि—XII 5.
वसुकल्प—XVI 1.
वसुन्धर—VI 9.
निकटनितम्बा—III 4.
विद्यापति—III 4; XII 5.
व्यास—IX 6.
शब्दार्णव—XII 2.
शालिकनाथ—XV 6.
श्रीवज्रायुध—VI 7.
श्रीशुक or रीसुक—XII 8.
हरि—XII 1.
हस्तिपक—XIV 8.

(e) Discrepancy among the anthologies in the attribution of authors to some of the common stanzas.

Aṣṭaka st.

II 1.—SKM युवसेन; SMभट्टवामन.
II 7.—SKM मधु; Sbhv., SM., SP चन्द्रक.

III 4.—AM, DR, Sbhv., SP विकटनितम्बा; SKM विद्यापति.
IV 7.—SKM केशट; SM, SP अद्भुतपुण्य.
V 7.—Sbhv. मुक्तापीड; SKM धर्मपाल.
VI 1.—Sbhv. रतिसेन; SP भर्तृहरि.
XII 1.—AV मालवरुद्र; SKM हरि; SM जलमानुषीरुद्र.
XII 5.—SKM विद्यापति; SM वररुचि; SP मालवरुद्र.
XII 8.—AV भट्टेन्दु; SM रीसुक; SP श्रीशुक.
XIII 6.—Sbhv. जयादित्य; SKM धर्मकीर्ति.
XIV 8.—Sbhv. हस्तिपक; SKM भर्तृमेण्ठ.
XV 5.—SKM कविराज; SM, SP भोजदेव.

पुरातन महाकवि सन्दृब्ध

अन्योक्त्यष्टक संग्रह

१. हंसाष्टकम् ।

यः संतापं[१] गाङ्गं[२] सन्त्यन्यत्रापि[३] तट[४] गतं[५] स्मरसि[६] ।
अपसरणमथ[७] स्थित्वा[८] गदितं हंसाष्टकं नाम† ॥ १ ॥

यः[१] संतापमपाकरोति जगतां यश्चोपकारक्षमः
सर्वेषाममृतात्मकेन वपुषा प्रीणाति नेत्राणि यः ।
तस्याप्युन्नतिमम्बुदस्य सहसे यन्न त्वमेतावता
वर्णेनैव परं मराल! धवलः कृष्णश्चरित्रैरसि ॥ १

गाङ्गमङ्ग सितमम्बु यामुनं कज्जलाभमुभयत्र मज्जतः ।
चीयते न च न चापचीयते राजहंस! तव शुद्धपक्षता ॥ २

सन्त्यन्यत्रापि वीचीचयचकितचलत्क्रौञ्चचञ्चुप्रभिन्न-
प्रोन्निद्राम्भोजरेणुप्रकरविरचनाहारिवारिप्रवाहाः ।
किन्तु स्वच्छाशयत्वं जगति [२]न सुलभं तेन गत्वापि दूरं
बद्धोत्कण्ठानुरागादनुसरति सरो मानसं राजहंसः ॥ ३

तटमनुतटं पद्मे पद्मे निवेशितमानसं
प्रतिकमलिनीपत्रच्छायं क्षणं क्षणमासितम् ।
नयनसलिलैरुष्णैः कोष्णाः कृता जलवीचयो
जलदमलिनां हंसेनाशां विलोक्य गमिष्यता ॥ ४

गतं तद्गाम्भीर्यं तटमुपचितं जालकशतैः
सखे हंसोत्तिष्ठ त्वरितममुतो याम सरसः ।
न यावत् पङ्काम्भःकलुषिततनुर्भूरिविलसद्
बकोटो[३] वाचाटश्चरणयुगलं मूर्ध्नि कुरुते ॥ ५

---

† Marginal gloss = प्रथमश्लोके द्वाराणि सर्वत्र. १ सर्वत्रान्योक्तिरलङ्कारः ।
२ दुर्लभम्. ३ टिट्टिभः.

स्मरसि[४] सरसि वीचीमम्बुदोलायितानां
तदनु विलसताग्रं त्वन्मुखाद् यन्मयाऽऽप्तम् ।
इति मनसि निविष्टामालपन्नेव हंसीं
त्यजति विरहखेदाज्जीवितं राजहंसः ॥ ६

अपसरणमेव युक्तं मौनं वा तत्र राजहंसस्य ।
कटु रटति निकटवर्ती वाचाटष्टिट्टिभो यत्र ॥ ७

स्थित्वा[५] चिरं नभसि निश्चलतारकेण[६]
मातङ्गसङ्गकलुषां नलिनीं विलोक्य ।
उत्पन्नमन्युपरिघर्घरनिःस्वनेन
हंसेन साश्रु [७]परिहृत्य गतं नलीनम् ॥ ८

॥ इति हंसाष्टकम् ॥

२. चक्राष्टकम् ।

अस्तं(१) मित्रे(२) वापी(३) कवलित-(४)शतगुण-(५)दिनान्त(६)मेकेन(७) ।
उत्कूजति(८) कथय(९) तथा वदन्ति चक्राष्टकं नाम ॥

अस्तं गतोऽयमरविन्दवनैकबन्धु-
र्भास्वान्न लङ्घयति कोऽपि विधेः प्रणीतम् ।
चक्राङ्ग धैर्यमवलम्ब्य विमुञ्च शोकं
धीरास्तरन्ति विपदं न हि दीनचित्ताः ॥ १

मित्रे क्वापि गते सरोरुहवने बद्धानने क्राम्यति
क्रन्दत्सु भ्रमरेषु वीक्ष्य दयिताऽऽश्लिष्टं पुरः सारसम् ।
चक्राङ्गेन वियोगिना बिसलता नास्वादिता नोज्झिता
वक्त्रे केवलमर्गलेव निहिता जीवस्य निर्गच्छतः ॥ २

वापीतोयं तटतरुवनं पद्मिनी पत्रशय्या
चन्द्रालोको[८] विकचकुमुदामोदहृद्यः[९] समीरः ।
यत्रैतेऽपि प्रियविरहिणो दाहिनश्चक्रनाम्न-
स्तत्रोपायः क इह भवतु प्राणसंधारणाय ॥ ३

कवलितमिह नालं कन्दलं चेह दष्टं
इह हि कुमुदकोशे पीतमम्भः सुशीतम् ।

४ हे सहचरि. ५ स्थितम्. ६ कनीनिकेन. ७ सरः. ८ चन्द्रा(द्र)ज्योत्स्ना. ९ तज्जन्यः.

इति विरटति रात्रौ पर्यटन्ती तटान्ते
सहचरपरिमुक्ता चक्रवाकी वराकी ॥ ४
[१०]शतगुणपरिपाट्या पर्यटन्नन्तराले[११]
कुमुदकुवलयानामर्धरात्रेऽप्यखिन्नः ।
उपनदि दयितायाः क्वापि शब्दं निशम्य
भ्रमति पुलिनपृष्ठे चक्रवच्चक्रवाकः ॥ ५
दिनान्ते चक्रवाकेन प्रियाविरहभीरुणा ।
तथा निःश्वसितं तेन यथा नोच्छ्वसितं पुनः ॥ ६
एकेनार्कं प्रकटितरुषापाटलेनास्तसंस्थं[१२]
पश्यत्यक्ष्णा[१३]ऽश्रुजललुलितेनापरेण स्वकान्तम् ।
अह्नच्छेदे दयितविरहाशङ्किनी चक्रवाकी
द्वौ संकीर्णौ रचयति रसौ[१४] नर्तकीव प्रगल्भा ॥ ७
उत्कूजति* श्वसति मुह्यति याति तीरं
तीरान्तरं तरुतलात् पुनरेति वापीम् ।
वाप्यां न तिष्ठति न चात्ति मृणालखण्डं
चक्रः क्षपासु† विरहे खलु चक्रवाक्याः ॥ ८
कथय किमपि दृष्टं स्थानमस्ति श्रुतं वा
व्रजति दिनकरोऽयं यत्र नास्तं कदाचित् ।
‡[इति विहगसमूहान्नित्यमेवास्ति पृच्छन्
रजनिविरहभीतश्चक्रवाको वराकः ॥] ९

॥ इति चक्राष्टकम् ॥

---

१० शतवार. ११ मध्ये. १२ अस्ताचलगतम्. १३ अन्येन. १४ करुणारौद्रौ.

* The Ms. reads उत्कूजित.

† The Ms. reads क्षिपासु.

‡ The portion in square brackets is supplied from A. M. (p. 70, V. 145) as it was found missing in the Ms.

३. भ्रमराष्टकम् ।

[‖येनामोदिनि[१] कृत्वा[२] मातङ्गेना[३]न्यासु[४]निरा[५] दूरात्[६]] ।
प्रतिवेशि[७] निरानन्दो[८] भ्रमराष्टकमेतदाख्यानम्[१५] ॥

येनामोदिनि केसरस्य मुकुले पीतं मधु स्वेच्छया
नीता येन निशा शशाङ्कधवला पद्मोदरे शारदी¶ ।
भ्रान्तं येन मदप्रवाहमलिने गण्डस्थले दन्तिनां
सोऽयं भृङ्गयुवा करीरविटपे बध्नाति तुष्टिं कुतः ॥ १

कृत्वापि कोशपानं भ्रमरयुवा पुरत एव कमलिन्याः ।
अभिलषति बकुलकलिकां मधुलिहि[१६] मलिने कुतः सत्यम् ॥ २

मातङ्गेन मदावलिप्तमतिना यत्कर्णतालानिलै-
र्दानार्थं समुपागता मधुलिहो दूरं समुत्सारिताः ।
तस्यैवाननमण्डनक्षतिरसौ भृङ्गाः पुनः सर्वतो
जीविष्यन्ति वनान्तरेषु विलसत्पुष्पासवैः शीधुभिः ॥ ३

अन्यासु तावदुपमर्दसहासु भृङ्ग
लोलं विनोदय मनः [१७]सुमनोलतासु ।
मुग्धामिमामसरसां कलिकामकाल-
बालां कदर्थयसि किं नवमालिकायाः[१८] ॥ ४

निराचष्टे[१९] यष्टिं कुरुबकतरोरब्ज [सरसा-
म] सद्भावं[२०] ब्रूते वदति बकुलानामकुशलम् ।
वनान्ते [२१]चूतानाम [भवन] मिहाख्याति वसता
मसौ झिण्टीझाटे[२२] झटिति घटमानो[२३] मधुकरः ॥ ५

दूरादुज्झति चम्पकं* न च भजत्यम्भोजराजीरजो
नो जिघ्रत्यपि पाटलापरिमलं धत्ते न चूते रतिम् ।
मन्दारे यदनादरी विचकिलोपान्ते† च संतप्यते
तन्मन्ये क्वचिदङ्ग भृङ्गतरुणेनास्वादिता मालती ॥ ६

[२४]प्रतिवेशी हंसजनः क्रीडाभवनानि पुण्डरीकाणि ।
हृद्यं मधुजलममलं मधुकर तत्रैव यदि सरसि ॥ ७

‖ The first half of the प्रतीक stanza is missing in the Ms. so I have reconstructed it.

१५ द्वाराणि. १६ यथा अन्येऽपि. १७ पुष्पस्य. १८ अन्योक्तिरलङ्कारः. १९ निराकरोति. २० अरुचिः. २१ आम्राणाम्. २२ सेवंतीवृक्षे. २३ दृश्यते. २४ प्रातिवेश्मिकः.

¶ The Ms. reads शादरी.

* The Ms. reads पंचकम्.

† The Ms. reads विचकलोपान्ते.

निरानन्दः कौन्दे मधुनि विधुरो बालबकुले
न साले [सालम्बो] लवमपि लवङ्गे न रमति ।
प्रियङ्गे नो सङ्गं रचयति न चूतेऽभिरमते
स्मरन् लक्ष्मीलीलाकमलमधुपानं मधुकरः ॥ ८

॥ इति भ्रमराष्टकम् ॥

४. करभाष्टकम् ।

सरलित(१) न भवति(२) चिन्तां(३) रूक्षं(४) दुःप्राप(५) वक्र(६)मायाते(७) ।
चर करभ(८) सहितमस्यां कथितं करभाष्टकं नाम ॥

सरलितगलनालीं कन्धरां धत्स्व धैर्यात्
करभ लघुशमीनां ग्रासमेकं गृहाण ।
सरसमधुरपत्रास्ताः कुतः पीलुजात्यो
हरिततरकरीरे रे मरौ ये प्ररूढाः[२५] ॥ १

न भवति मिथुनानां प्रेम लावण्ययोगा-
ज्जनयति सुखमन्तः कस्यचित्कोऽपि दृष्टः ।
पतति झटिति दृष्टिर्दग्धदासेरकाणां
जरठभुरुटवल्लीपिंजरासु स्थलीषु ॥ २

चिन्तां मुञ्च गृहाण पल्लवमिदं प्लक्षस्य सालस्य वा
गाङ्गस्यास्य जलस्य चन्द्रवपुषो[२६] गण्डूषमेकं[२७] पिब ।
जीवन् द्रक्ष्यसि ताः पुनः करभ हे दासेरकीया भुवो
रम्या पीलुशमीकरीरबदरीकूजत्कपोताकुलाः ॥ ३

रूक्षं वपुर्न च विलोचनहारि रूपं
न श्रोत्रयोः सुखद[मारटि]तं कदाचित् ।
इत्थं न साधु तव किंचिदिदं तु साधु
तुल्ये रतिः करभ कण्टकिनि द्रुमे यत् ॥ ४

दुःप्रापमम्बु पवनः परुषोऽतितापी
छायाभृतो न तरवः फलभारनम्राः ।
इत्थं[२८] सखे करभ चेन्न भवांस्तदुच्चैः
का स्याद् गतिः खलु मरौ रमणीयतायाः[२९] ॥ ५

---

२५ प्रवृद्धाः. २६ चन्द्रवदुज्वलम्. २७ चलुक(कं). २८ मरोः रमणीयत्वं त्वमेव.
२९ रमणीयताया गतिस्त्वमेव.

वक्रग्रीवमुदीक्षसे किमपरं बाष्पाम्बुपूर्णेक्षणः
कः खेदः करभाधुना तृणलवैः संतर्पयैतद्वपुः ।
कान्तान्तःस्फुरदोष्ठसंपुटभुवो ये लीलया[न्]दोलिताः
मुक्तास्ते नवनीलकन्दल[दल]श्यामाः शमीपल्लवाः ॥ ६

आयाते दयिते मरुस्थलभुवां संचिन्त्य दुर्लक्ष्यतां
गेहिन्या परितोषबाष्पतरलामासज्य दृष्टिं मुखे ।
दत्त्वा पीलुशमीकरीरकवलान् स्वेनाञ्चलेनादरा-
दुन्मृष्टं करभस्य केसरसटाभाराग्रलग्नं रजः ॥ ७

चर करभ यथेच्छं सन्ति शष्पाण्यरण्ये*
बहुकुसुमसमृद्धाः पीलवश्च स्थलीषु ।
यदि गणयसि वाक्यं बन्धुवर्गस्य दूरात्
परिहर करवीरं मृत्युरेवैष सद्यः ॥ ८

॥ इति करभाष्टकम् ॥

५. हरिणाष्टकम् ।

**रज्वा(१) स्थलीनाम(२)सकृत्(३) प्रियायां(४) छित्त्वा(५) द्रुत(६)त्यक्त(७) समेतमन्याः(८) ।
आद्यं पदं दर्शितमष्टभेदं पूर्वप्रसिद्धं हरिणाष्टकस्य ॥**

रज्वा दिशः प्रविततः सलिलं विषेण
[३०]पाशैर्मुहुर्हुतभुजा ज्वलिता वनान्ताः ।
व्याधाः पदान्यनुसरन्ति गृहीतचापाः
कं देशमाश्रयतु यूथपतिर्मृगाणाम् ॥ १

स्थलीनां दग्धानामुपरि मृगतृष्णामनुसरँ-
स्तृषार्तः सारङ्गो विरमति न खिन्नेऽपि मनसि ।
अजानानस्तत्त्वं न च [३१]मृगयतेऽन्यत्र सरसी-
मभूमौ प्रत्याशा न च फलति विघ्नं च कुरुते ॥ २

असकृदसकृन्नष्टाङ्गोऽयं मृगो मृगतृष्णिकां
श्रमपरिगतोऽप्युत्पक्ष्माक्षः परैति पुनः पुनः ।
गणयति न तन्मायातोयं हृतः सलिलाशया
भवति हि मतिस्तृष्णान्धानां विवेकपराङ्मुखी ॥ ३

---

* The Ms. reads शिष्पाण्य.°

३० रज्वा. ३१ याचयते.

प्रियायां[३२] स्वैरायामतिकठिनगर्भालसतया
　किराते चाकर्णीकृतधनुषि धावत्यनुपदम् ।
प्रियाप्रेमप्राणप्रतिभयवशात् पश्यति दिशौ
　मृगः पश्चादालोकयति च मुहुर्याति च मुहुः ॥ ४

छित्वा पाशमपास्य कूटरचनां भङ्क्त्वा बलाद् वागुरां
　पर्यन्ताग्निशिखाकलापजटिलान्निर्गत्य दूरं वनात् ।
व्याधानां शरगोचरादतिजवेनोत्प्लुत्य धावन् मृगः
　कूपान्तःपतितः करोतु विमुखे किं वा विधौ पौरुषम् ॥ ५

द्रुततरमितो गच्छ प्राणैः कुरङ्ग वियुज्यसे[३३]
　किमिति वलितग्रीवं स्थित्वा मुहुर्मुहुरीक्षसे ।
विदधति हतव्याधा नैते मनागपि[३४] सार्द्रतां[३५]
　कठिनमनसामेषामेते विलोकनविभ्रमाः[३६] ॥ ६

त्यक्तं जन्मवनं तृणाङ्कुरवती मातेव[३७] मुक्तास्थली
　विश्रामस्थितिहेतवो विगणिता बन्धूपमाः पादपाः ।
बालापत्यवियोगदुःखविधुरा मुक्तार्धमार्गे मृगी
　मार्गान्तःपदवीं तथाप्यकरुणा [३८]व्याधा न मुञ्चन्ति माम् ॥ ७

अन्यास्ता मलयाद्रिकाननभुवः स्वच्छस्रवन्निर्झरा-
　स्तृष्णा यासु निवर्तते तनुभृतामालोकमात्रादपि ।
[३९]रूक्षध्वांक्षपरिग्रहो मरुरयं स्फारीभवद्भ्रान्तय-
　स्ता एता मृगतृष्णिका हरिण हे नेदं पयो गम्यताम् ॥ ८

॥ इति हरिणाष्टकम् ॥

६. सिंहाष्टकम् ।

क्षुत्क्षाम(१) मत्तेभ(२) मृगै(३)र्मृगारि(४)रप्यापि(५) निद्रा(६)प्रकृति(७)र्यथेष्टम्(८) ।
विस्रं वपुः(९) सामयुतं(१०) च लोके सिंहाष्टकं कस्य मदे न पुंसः ॥

क्षुत्क्षामोऽपि जराकृशोऽपि शिथिलप्रायोऽपि कष्टां दशा-
　मापन्नोऽपि विपन्नदीधितिरपि प्राणेषु गच्छत्स्वपि ।
मत्तेभेन्द्रविशालकुम्भदलनव्यायामबद्धस्पृहः
　किं जीर्णं तृणमत्ति मानमहतामग्रेसरः केसरी ॥ १

३२ स्वेच्छाचारिण्याम्. ३३ विमुक्तो भविष्यति. ३४ ईषत्. ३५ स्वाम्. ३६ कथं कर्तव्याः. ३७ मातासमा. ३८ मया एतानि मुञ्चितानि तथापि. ३९ काकादयः.

मृगैर्नष्टं शशैर्लीनं वराहैर्वलितं रुषा।
हयानां हेषितं श्रुत्वा सिंहैः पूर्ववदासितम्॥ २
मत्तेभकुम्भनिर्भेदकठोरनखराशनिः।
मृगारिरिति नाम्नैव लघुतामेति केसरी॥ ३
मृगारिं वा मृगेन्द्रं वा सिंहं व्याहरतां जनः।
तस्य द्वयमपि व्रीडा क्रीडादलितदन्तिनः॥ ४
अद्यापि न स्फुरति केसरभारलक्ष्मी-
र्न प्रेङ्खति[४०] ध्वनितमद्रिगुहान्तरेषु।
मत्तास्तथापि करिणो हरिणाधिपस्य
पश्यन्ति भीतमनसः पदवीं वनेषु॥ ५
निद्राघूर्णितलोचनो मृगपतिर्यावद् गुहां सेवते
तावत् स्वैरममी चरन्तु हरिणाः स्वच्छन्दसंचारिणः।
उन्निद्रस्य विधूतकेसरसटाभारस्य निर्गच्छतो
नादे श्रोत्रपथं गते हतधियां सन्त्येव दीर्घा दिशः॥ ६
प्रकृतिरियं सत्त्ववतां न खलु वयस्तेजसो हेतुः।
सिंहः शिशुरपि निपतति मदमलिनकपोलभित्तिषु गजेषु॥ ७
यथेष्टं चेष्टध्वं मदमलिनगण्डाः करटिनः*
तटान्यद्रेर्मन्दं विकषत विषाणैश्च महिषाः।
सरागं सारङ्गाः सह सहचरीभिर्विचलत†
प्रचारः सिंहानामिह हि विधिना हन्त विहतः॥ ८
विस्रं वपुः परवधप्रवणं च कर्म
तिर्यक्तयैव कथितः सदसद्विवेकः।
इत्थं न किंचिदपि साधु मृगाधिपस्य
तेजस्विता स्फुरति यस्य जवाद् वराके॥ ९
सामोपायनयप्रपञ्चपटवः प्रायेण ये भीरवः
शूराणां व्यवसाय एव हि परं संसिद्धये कारणम्।
[४१]विस्फूर्जद्विकटाटवीगजघटाकुम्भैकसंचूर्णना-
व्यापारैकरसस्य सन्ति विजये सिंहस्य के मंत्रिणः॥ १०

॥ इति सिंहाष्टकम्॥

---

४० श्रूयते. ४१ दृष्टान्तमाह.

* The Ms. reads करिटिनः।

† The Ms. reads विलचत।

७. धवलाष्टकम् ।

मार्गे[(१)] न खनति[(२)] चानसि[(३)] न ध्वानं[(४)] गुरु[(५)]र्य(य?)*था[(६)] वयस्यादौ[(७)] ।
†ऊढा येन[(८)] सुधवलैर्गदितं धवलाष्टकं शृणुत ॥

मार्गे कर्दमदुस्तरे जलभृते गर्ताशतैराकुले
खिन्ने शाकटिके [४२]भरेऽतिविषमे दूरं गते रोधसि ।
शब्देनैतदहं ब्रवीमि महतां कृत्वोच्छ्रितां तर्जनी-
मीदृक्षे विषमे विहाय धवलं वोढुं भरं कः क्षमः ॥ १

न खनति खुरैः क्षोणीपृष्ठं न नर्दति[४३] सादरं
प्रकृतिपुरुषं प्रेक्ष्यासन्नं न कुप्यति गोतरम् ।
वहति च धुरं धुर्यो धैर्यादनुद्धुरकन्धरो[४४]
जगति गुणिनः कार्यौदार्याः परानतिशेरते ॥ २

अनसि सीदति सैकतवर्त्मनि प्रचुरभारभरक्षपितोक्षणि ।
गुरुभरोद्धरणोद्धुरकन्धरं[४५] स्मरति सारथिरन्यधुरन्धरम् ॥ ३

न ध्वानं कुरुषे न यासि विकृतिं नोच्चैर्वहस्याननं
दर्पान्नोल्लिखसि क्षितिं खुरपटैर्नावज्ञया[४६] वीक्षसे[४७] ।
किन्तु त्वं वसुधातलैकधवलः स्कन्धाधिरूढे भरे
तीव्रान्युच्चतटी[४८]विटङ्कविषमाण्युल्लङ्घयन् लक्ष्यसे ॥ ४

गुरुर्नायं भारः क्वचिदपि न पन्थाः स्थपुटितो[४९]
न ते कुण्ठा ‡शक्तिर्वहनमपि नाङ्गेन विकलम् ।
इह द्रङ्गे नान्यस्तव गुणसमानस्तदधुना
धुनानेन स्कन्धं धवल ! किमु मुक्तः[५०] पथि भरः ॥ ५

यथा भग्नः पन्था परुषविषमग्रावगहने
गलीनां नाङ्गानि स्पृशति च यथा ‖सारथिरयम् ।

---

४२ गत्रिभारे भरे सति. ४३ शब्दयति. ४४ अनम्रकन्धरः. ४५ नम्रकन्धरम्. ४६ अगणनया. ४७ अन्यत्र. ४८ उच्चावच. ४९ उच्चावचेन. ५० त्वया भारो वाह्यः न तु मोच्यः.

* This latter half contains one mora too many. The discrepancy lies after गुरु, because there is a fusion of the fifth and the sixth चतुर्मात्र. If we read यथा for र्यथा, the structure of the latter half becomes quite regular.

† The Ms. reads ऊढ्दा.

‡ The Ms. reads वक्ति.

‖ The Ms. reads सारथिरथम्. A. M. also reads the same The carrection is based on S. M. 25,5.

यथा चैते दृप्ताः खवलितभुवो यान्ति वृषभा-
स्तथा दूरीभूतः स खलु धवलो नूनमधुना ॥ ६
यस्मादौ व्रजमण्डनस्य[51] बहुभिर्व्यूढा न गुर्वी धुरा
धौरेयैः प्रगुणीकृतो न युगपत् स्कन्धः समस्तैरपि ।
तस्यैव श्लथकम्बलस्य धवलस्योत्थापने* साम्प्रतं
द्रङ्गेऽत्रैव जरावसादिततनोर्गोपुण्यमुद्घुष्यते ॥ ७
ऊढा येन महाधुरा सुविषमे मार्गे सदैकाकिना
सोढो येन कदाचिदेव न निजे गोष्ठेऽन्यसण्डध्वनि ।
आसीद् यश्च गवां गणैकतिलकस्तस्यैव संप्रत्यहो
धिकष्टं धवलस्य जातजरसो गोपुण्यमुद्घुष्यते ॥ ८

॥ इति धवलाष्टकम् ॥

८. वानरवृत्ताष्टकम् ।

दक्षो(१) दानं(२) स्तब्धो(३) दुर्मन्त्री(४) शुष्कमिन्धनं(५) त्यजति(६) ।
अर्थः(७) कृतौ(८) च लोके वानरवृत्ताष्टकं नाम ॥

दक्षः श्रियमधिगच्छति पथ्याशी कल्यतां सुखमरोगी ।
उद्योगी विद्यान्तं धर्मार्थयशांसि च विनीतः ॥ १
दानं दरिद्रस्य विभोः प्रशान्तिर्यूनां तपो† ज्ञानवतां च मौनम् ।
इच्छानिवृत्तिश्च सुखोचितानां दया च भूतेषु दिवं[52] नयन्ति ॥ २
स्तब्धस्य नश्यति यशो विषमस्य[53] मैत्री
नष्टक्रियस्य कुलमर्थपरस्य धर्मः ।
विद्याफलं व्यसनिनः कृपणस्य सौख्यं
राज्यं प्रमत्तसचिवस्य नराधिपस्य ॥ ३
दुर्मन्त्रिणं[54] कमुपयान्ति न नीतिदोषाः
सन्तापयन्ति कमपथ्यभुजं न रोगाः ।
कं श्रीर्न दर्पयति कं न निहन्ति मृत्युः
कं स्वीकृता न विषयाः परितापयन्ति ॥ ४
शुष्केन्धने वह्निरुपैति वृद्धिं मूर्खेषु कोपश्चपलेषु शोकः ।
कान्तासु कामो निपुणेषु वित्तं धर्मो दयावत्सु महत्सु धैर्यम् ॥ ५

---

५१ धवलस्य. ५२ स्वर्गम्. ५३ जनस्य. ५४ राजानम्.

* The Ms. reads उत्थपने.

† The Ms. reads तापो.

त्यजति भयं [55]कृतपापं मित्राणि [56]शठं प्रमादिनं विद्याः ।
ह्रीः कामिनमलसं श्रीः स्त्री क्रूरं [57]दुर्जनं लोकः ॥ ६
अर्थस्य मूलं [58]निकृतिः क्षमा च [59]कामस्य वित्तं च [60]वपुर्वयश्च ।
धर्मस्य दानं च दया दमश्च मोक्षस्य [61]सर्वार्थनिवृत्तिरेव[62] ॥ ७

[॥ इति वानरवृत्ताष्टकम् ॥]

९. वानर्यष्टकम् ।

माधुर्यमु(१)त्साह(२) सुजीर्ण(३)रूपं(४) श्रुतेन(५) शाठ्येन(६) जवो हि(७) वैद्यम्(८) ।
नीतिप्रिया वानरवल्लभेतदुल्लंगना(?)वृत्तमुदाजहार ॥

माधुर्यं प्रमदाजने सुललिते दाक्षिण्यमार्ये जने
शौर्यं शत्रुषु [63]मार्दवं परिजने धर्मिष्ठता साधुषु ।
मर्मज्ञेष्व[64]नुवर्तना [65]बहुविधा मानं जने गर्विते
शाठ्यं पापजने नरस्य कथितं [66]पर्याप्तमष्टौ [67]गुणाः ॥ १
उत्साह[68]संपन्नमदीर्घसूत्रिणं क्रियाविधिज्ञं व्यसनेष्वसक्तम् ।
शूरं कृतज्ञं दृढसौहृदं च लक्ष्मीः स्वयं वाञ्छति वासहेतोः ॥ २
सुजीर्णमन्नं सुविचक्षणः सुतः
[69]सुशासिता स्त्री नृपतिः सुसेवितः ।
सुचिन्त्य[70] चोक्तं सुविचार्य यत्कृतं
तद्दीर्घकालेऽपि न याति [71]विक्रियाम् ॥ ३
रूपं[72] जरा सर्वसुखानि [73]तृष्णा खलेषु सेवा [74]पुरुषाभिमानम् ।
याच्ञा गुरुत्वं गुणमात्मशंसा[75] चिन्ता बलं हन्ति दयां च लक्ष्मीः ॥ ४
श्रुतेन[76] बुद्धिर्व्यसनेन मूर्खता प्रियेण नारी सलिलेन निम्नगा ।
निशा शशाङ्केन धृतिः समाधिना नयेन चालङ्क्रियते नरेन्द्रता ॥ ५
शाठ्येन मित्रं कपटेन धर्मं परोपतापेन समृद्धिभावम् ।
सुखेन विद्यां परुषेण* नारीं वाञ्छन्ति ये व्यक्तमपण्डितास्ते ॥ ६
जवो हि सप्तेः परमं विभूषणं त्रपाऽङ्गनायाः कृशता तपस्विनाम् ।
द्विजस्य विद्यैव मुनेरपि क्षमा पराक्रमः शस्त्रबलोपजीविनाम् ॥ ७

---

५५ पुरुषम्. ५६ मित्रम्. ५७ पुरुषम्. ५८ विकारः. ५९ मूलम्. ६० वपुषो वयश्च. ६१ मूलम्. ६२ नीत्यष्टकम्. ६३ मृदुता. ६४ अनुवर्तनम्. ६५ बहुप्रकारम्. ६६ पूर्णत्वम्. ६७ चेद् भवति तदा. ६८ युक्तम्. ६९ सुशिक्षिता. ७० चिन्तयित्वा. ७१ विकारम्. ७२—७४ हन्ति. ७५ स्वगुणोदाहरणम्. ७६ अलङ्क्रियते.

* The Ms. reads पुरुषेण.

वैद्यं पानरतं नटं कुपठितं मूर्खं परिव्राजकं
योधं कापुरुषं विटं गतवयं स्वाध्यायहीनं द्विजम् ।
राज्यं बालनरेन्द्रमन्त्रिरहितं मित्रं छलान्वेषिणं
भार्यां यौवनगर्वितां पररतां मुञ्चन्ति ये पण्डिताः ॥ ८

॥ इति [७७]वानर्यष्टकम्† ॥

१०. दैवाष्टकम् ।

वीची[१] कैवर्त[२]यद्भग्नं[३] तथा शशिदिवाकरम्[४] ।
अलं[५] सृजति[६] पौष्पाश्व[७] भग्नाशस्या[८]ष्टकं विधेः ॥

वीचीव्याप्तचयं निरुद्धवसुधं क्वागाररन्ध्रं पयो
गोलाङ्गूलविलोलपाणितुलिताः क्षुद्राः क्व ते क्ष्माभृतः ।
बद्ध्वा दाशरथिस्तथापि जलधिं प्रत्याजहार प्रियां
ग्रावाणोऽपि तरन्ति वारिणि यदा पुंसोऽनुकूलो विधिः ॥ १

[७८]कैवर्तकर्कशकरग्रहणच्युतोऽपि
जाले पुनर्निपतितः शफरो वराकः ।
जालादपि प्रगलितो गलितो बकेन
वामे विधौ बत कुतो [७९]व्यसनान्निवृत्तिः ॥ २

यद्भग्नं धनुरीश्वरस्य शिशुना[८०] यज्जामदग्न्यो जित-
स्त्यक्ता यच्च गुरोर्गिरा वसुमती बद्धो यदम्भोनिधिः ।
एकैकं [८१]दशकन्धरक्षयकृतो रामस्य किं वर्ण्यते
दैवं वर्णय येन सोऽपि सहसा नीतः कथाशेषताम्[८२] ॥ ३

शशिदिवाकरयोर्ग्रहपीडनं गजभुजङ्गविहङ्गमबन्धनम् ।
मतिमतां च समीक्ष्य दरिद्रतां विधिरहो बलवानिति मे मतिः ॥ ४

अलङ्कारः शङ्काकरनरकपालं परिकरो
विशीर्णाङ्गो भृङ्गी वसु च वृष एको गतवयाः ।
अवस्थेयं स्थाणोरपि भवति यत्रामरगुरो-
र्विधौ वक्रे मूर्ध्नि स्थितवति वयं के पुनरमी ॥ ५

---

७७ नीत्यष्टकम्. ७८ धीवरस्य, जालिक[स्य]. ७९ कष्टात्. ८० सता. ८१ रामस्य
८२ कथात्वम्

† The Ms. reads वानरर्यष्टकम्. Here र is superfluous.

सृजति तावदशेषगुणालयं पुरुषरत्नमलङ्करणं भुवः ।
तदनु तत्क्षणभङ्गि करोति चेदहह कष्टमपण्डितता विधेः ॥ ६
पौष्पाः पञ्चशराः शरासनमपि ज्याशून्यमिष्वासनं
जेतव्यं जगतां त्रयं स च पुनर्जेताऽप्यनङ्गः किल ।
इत्याश्चर्यपरम्पराघटनया चेतश्चमत्कारयन्
व्यापारः[८३] सुतरां विचारपदवीवन्ध्यो विधेर्वन्द्यताम् ॥ ७
भग्नाशस्य[८४] करण्डपिण्डिततनोर्ग्लानेन्द्रियस्य क्षुधा
कृत्वाऽऽखुर्विवरं स्वयं निपतितो नक्तं मुखे भोगिनः ।
तृप्तस्तत्पिशितेन सत्वरमसौ तेनैव यातः पथा
स्वस्थास्तिष्ठत दैवमेव हि नृणां वृद्धौ क्षये व्याकुलम् ॥ ८

॥ इति दैवाष्टकम् ॥

११. अम्बुधराष्टकम् ।

सुखयसि[१] विलपति[२] यत्त्वं[३] तृषार्तमे[४]तानि[५] वितर[६] हे मेघ[७] ।
अयि जल[द][८] मामभ्युन्नतमि[९]दमम्बुधराष्टकं नाम ॥

सुखयसि तृषोत्रास्यत्तालुस्खलद्ध्वनिविह्वलं
कतिपयपयोबिन्दुस्यन्दैर्न चातकमागतम् ।
जलधर ! यदा कालात् कोऽपि प्रचण्डसमीरणः
प्रवहति तदा न त्वं नायं न ते जलबिन्दवः ॥ १
विलपति तृषा सारङ्गोऽयं [८५]भवांश्च समुन्नतो
जलमपि च ते संयोगोऽयं कथंचिदुपस्थितः ।
उपकृतिकृते [८६]प्रह्वं चेतः कुरुष्व यदग्रतो
भ्रमति [८७]पवनः क्व त्वं क्वायं क्व वा जलसंहतिः ॥ २
यत्त्वद्गर्जितमूर्जितं यदपि ते प्रोद्दामसौदामिनी
दानाडम्बरमम्बरे विरचितं यद्दूरमभ्युन्नतम् ।
तेषां पर्यवसानमेतदधुना जातं यदम्भोधरा
द्वित्राः कृत्रिमरोदनाश्रुतनवो मुक्ताः पयोबिन्दवः ॥ ३
तृषार्ते पाथोद ! प्रलपति पुरश्चातकशिशौ
यदेतन्नैष्ठुर्यं तदिह गदितुं मां त्वरयति ।

---

८३ यदा विचार्यते तदा तेन किमपि न भवति. ८४ भोगिनः. ८५ जलभृतः.
८६ प्रवणम्. ८७ पश्चात्.

वियद्वा स्वाधीना किमुत जलता वा परिणता
[88]मरुद्वा नो वास्यत्यथ घन! शरद्वा[89] न भविता ॥ ४

एतान्यहानि किल चातकशावकेन
नीतानि कण्ठकुहरस्थितजीवितेन।
तस्यार्थिनो जलद! पूरय वाञ्छितानि
मा भूत् त्वदेकशरणस्य बत प्रमादः ॥ ५

वितर वारिद! वारि तृषातुरे
त्वरितमुद्यतचातकशावके।
[90]मरुति विस्फुरति क्षणमन्यथा
क्व च भवान् क्व पयः क्व च चातकः ॥ ६

हे मेघ! मानमहितस्य तृषातुरस्य
त्यक्तत्वदन्यशरणस्य च चातकस्य।
अम्भःकणान् कतिचिदप्यधुना निमुञ्च
नो चेद् भविष्यसि जलाञ्जलिदानयोग्यः ॥ ७

अयि जलद! यदि न दास्यसि कतिचित् त्वं चातकाय जलकणिकाः।
[91]तदयमचिरेण भविता सलिलाञ्जलिदानयोग्यस्ते ॥ ८

मामभ्युन्नतमागतोऽयमिति वा कामं समासेवते
मच्छायामिति वा यदन्यविषयं [92]विद्वेष्टि वारीति वा।
सद्यो वर्ष [93]वराकचातककृते नो चेदयं याचिता
याच्ञां यावदुपेक्षणं च जलद! व्रीडाकरं त्वादृशाम्[94] ॥ ९

॥ इति मेघाष्टकम् ॥

१२. समुद्राष्टकम्।

एतस्मात् (१)किं ब्रूमो(२) लक्ष्म्या(३) दूराद्(४)यमि(५)तो(६) द्यामा(७)।
आदा(८)पादैर्गदितं सुमुखि! समुद्राष्टकं नाम ॥

एतस्माज्जलधेर्जलस्य कणिकाः काश्चिद् गृहीत्वा ततः
पाथोदाः परिपूरयन्ति जगतीं [95]रुद्धाम्बरा वारिभिः।

---

८८ हे मेघ. ८९ शरत्तु भविष्यति. ९० वायौ. ९१ चातकः. ९२ दूषयति. ९३ तदर्थे.
९४ नैताः स्वयमुपभोक्षसि मोक्षसि नूनं पयोद कुत्रापि।
तत्र कथं न विमुञ्चसि मुक्ता मुक्ता भवन्ति यत्रापः ॥

९५ स्वतः.

भ्राम्यन्मन्दरकूटकोटिघटनाभित्तिभ्रमत्तारिकां
प्राप्येकां जलमानुषीं त्रिभुवने श्रीमानभूदच्युतः[९६] ॥ १
किं ब्रूमो जलधिश्रियं स हि खलु श्रीजन्मभूमिः स्वयं
वाच्यं किं महिमाऽपि यस्य हि तव द्वीपं महीति श्रुतिः ।
त्यागस्तस्य स कोऽपि बिभ्रति जगद् यस्यार्थिनो ह्यम्बुदाः
शक्तेर्यस्य कथैव का हि भवति क्षोभेण कल्पान्तरम् ॥ २
लक्ष्म्यास्त्वं निलयो निधिश्च पयसां निःशेषरत्नाकरो
मर्यादानिरतस्त्वमेव जलधे! [९७]ब्रूतेऽत्र कोऽन्यादृशम् ।
किन्त्वेकस्य गृहागतस्य वडवावह्नेः सदा तृष्णया
क्लान्तस्योदरपूरणेऽपि न सहो यत्तून्मनाग्[९८] मध्यमः ॥ ३
दूरान्मार्गग्लपितवपुषो मारुतोत्तम्भिताम्भः-
कल्लोलालीबहलवितृषो[९९] धाविताः पान्थसार्थाः ।
व्यावर्तन्ते तटमुपगता [१००]यस्य विच्छिन्नवाञ्छा-
[१०१]स्तस्याम्भोधेर्विफलपयसः[१०२] कार्यतः किं न [१०३]शुष्कम् ॥ ४
अयं वारामेको [१०४]निलय इति संचिन्त्य सहसा
श्रितोऽस्माभिस्तृष्णातरलितमनोभिर्जलनिधिः ।
क एवं जानीते निजकरपुटीकोटरगतं
क्षणादेनं ताम्यत्तिमिमकरमापास्यति[१०५] मुनिः ॥ ५
इतो वसति केशवः पुरमितस्तदीयद्विषा-
मितोऽपि शरणागताः शिखरिपक्षिणः शेरते ।
इतोऽपि वडवानलः सह समस्तसंवर्तकैः[१०६]
सदा विततमूर्जितं भरसहं च सिन्धोर्वपुः ॥ ६
द्यामारोहति वाञ्छति स्थगयितुं तेजांसि तेजस्विना-
मुच्चैर्गर्जति पूरयत्यपि महीमम्भोभिरम्भोधरः ।
कांश्चिद् द्रागुपजीव्य[१०७] तोयचुलकान् सिन्धो! भवत्संनिधौ
पानीयप्रचयेषु सत्स्वपि न ते जातो विकारः क्वचित् ॥ ७
आदाय वारि परितः सरितां शतेभ्यः किं नाम साधितमनेन महार्णवेन ।
क्षारीकृतं च वडवादहने हुतं च पातालकुक्षिकुहरे विनिवेशितं च ॥ ८

॥ इति समुद्राष्टकम् ॥

---

९६ मर्यादावर्णनम्. ९७ ब्रूमः कमेतादृशम्. ९८ ईषत्. ९९ तद्वाञ्छितः. १०० जलधेः. १०१ अतः. १०२ तस्य. १०३ जलम्. १०४ विचार्य. १०५ पानं करिष्यति. १०६ जीवादिभिः १०७ गृहीत्वा.

१३. सत्पुरुषाष्टकम् ।

शीतांशु[१]स्ते केचिन्न[२]म्रत्वे[३] ये[४] करे[५] विपदि[६] वाञ्छा[७] ।
गर्व[८]मिति चन्द्रवदने सत्पुरुषाष्टकमिदं गदितम् ॥

शीतांशुः किं सुधायामभवदुत सुधैवाभवच्छीतरश्मे-
राहोस्विद् द्वावपीमौ मृगदृशि घटितावेतयोर्वा मृगाक्षी ।
एकैकं सज्जनाद् वा समजनि जनितः सज्जनो वा किमेभिः
सन्देहश्चायमित्थं कथमपि मनसो जीवतां न प्रयातः ॥ १

ते केचिन्निजकान्तिसुन्दरतया चेतश्चमत्कारिणो
दृश्यन्ते परमोत्सवं नयनयोः संपादयन्तो जनाः ।
अन्तर्ये मनसः प्रविश्य सहसा तैस्तैः स्वकीयैर्गुणै-
राजन्मावधि नोत्तरन्ति हृदयादुत्कीर्णबिम्बा इव ॥ २

नम्रत्वेनोन्नमन्तः परगुणनुतिभिः स्वान् गुणान् ख्यापयन्तः
पुष्णन्तः स्वीयमर्थं सततकृतमहारम्भयत्नाः परार्थे ।
क्षान्त्यैवाक्षेपरूक्षाक्षरमुखरमुखान् दुर्जनान् दुःखयन्तः
सन्तः स्वाश्चर्यचर्याः स्वयमिह मुनयो वन्दनीया भवन्ति ॥ ३

ये प्राप्ते व्यसनेऽप्यनाकुलधियः सम्पत्सु नैवोन्नताः
प्राप्ते नैव पराङ्मुखाः प्रणयिनि प्राणोपभोगैरपि ।
ह्रीमन्तः स्वगुणप्रपञ्चनविधावन्यश्रुतावुत्सुका
धिग् धात्रा कृपणेन तेऽपि न कृताः कल्पान्तदीर्घायुषः ॥ ४

करे श्लाघ्यस्त्यागः शिरसि गुरुपादप्रणयिता
मुखे सत्या वाणी विजयिभुजयोः पौरुषमलम् ।
हृदि स्वच्छा वृत्तिः श्रुतमवितथं च श्रवणयो-
र्विनाप्यैश्वर्येण प्रकृतिमहतां मण्डनमिदम् ॥ ५

विपद्युच्चैः स्थेयं पदमनुविधेयं च महतां
प्रिया न्याय्या* वृत्तिर्मलिनमसुभङ्गेऽप्यसुकरम् ।
असन्तो नाभ्यर्थ्याः सुहृदपि[१०]† न वाच्यः कृशधनः
सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ ६

---

* The Ms. reads नाय्या.

† The Ms. reads सुहृदि न । The verse is metrically defective. One more syllable is required. So the reading from Bhartr. I. 14; Sbhr. 280 has been adopted here.

वाञ्छा सज्जनसङ्गमे परगुणे प्रीतिर्गुरौ नम्रता
विद्यायां व्यसनं स्वयोषिति रतिर्लोकापवादाद् भयम्।
भक्तिश्चार्हति[१०८] शक्तिरात्मदमने संसर्गमुक्तिः खले
एते येषु वसन्ति निर्मलगुणाः श्लाघ्यास्त एव क्षितौ॥ ७

गर्वं नोद्वहते न निन्दति परं नो निष्ठुरं भाषते
प्रोक्तः केनचिदप्रियाणि सहते क्रोधं च नालम्बते।
श्रुत्वा काव्यमलक्षणं परकृतं संतिष्ठते मूकवद्
दोषांश्छादयति स्वयं न कुरुते चैतत् सतां लक्षणम्॥ ८

॥ इति सत्पुरुषाष्टकम्॥

१४. गजाष्टकम्।

चिन्ताम्[१] अन्तः[२] कौपं[३] रेवा[४] दन्ते[५] तथैव नो मन्ये[६]।
न चरसि[७] घासग्रासं[८] गजाष्टकं विश्रुतं लोके॥

चिन्तामिमां वहसि किं गजयूथनाथ!
योगीव योगमनुमीलितनेत्रयुग्मम्।
पिण्डं गृहाण पिब वारि यथोपनीतं
दैवाद् भवन्ति विपदः खलु संपदो वा॥ १

[१०९]अन्तःसमुत्थविरहानलतीव्रताप-
सन्तापिताङ्गकरिपुङ्गव! मुञ्च शोकम्।
धात्रा स्वहस्तलिखितानि ललाटपट्टे
को वाऽक्षराणि परिमार्जयितुं समर्थः॥ २

कौपं वारि विलोक्य वारणपते! किं विस्मितेनास्यते[११०]
प्रायो भाजनमस्य[१११] संप्रति भवांस्तत् पीयतामादरात्।
उन्मज्जच्छफरीपुलिन्दललनापीनस्तनास्फालन-
स्फारीभूतमहोर्मिनिर्मलजला दूरेऽधुना नर्मदा॥ ३

रेवापयः किशलयानि च सल्लकीनां
वन्ध्योपकण्ठविपिनं स्वकुलं च हित्वा।
किं [११२]ताम्यसि द्विप! गतोऽसि वशं करिण्याः
स्नेहो हि कारणमनर्थपरम्परायाः॥ ४

---

१०८ देवार्चने. १०९ वियोगवशगत. ११० स्थीयते. १११ कूपस्य. ११२ खेदं करोषि.
अन्यो० ३

दन्तन्यस्तकरप्रलम्बितशिराः संमील्य नेत्रद्वयं
किं त्वं वारण ! खिद्यसे वनितया को नाम नो वञ्चितः ।
भूत्वा शान्तमना गृहाण कवलं स्नेहोऽधुना त्यज्यतां
ये मत्तास्त्वविवेकिनो विषयिणस्ते प्राप्नुवन्त्यापदम् ॥ ५
नो मन्ये दृढबन्धनं कृतमिदं नैवाङ्कुशोद्घातनं
स्कन्धारोहणताडनात् परिभवा नैवान्यदेशागमः ।
चिन्तां मे जनयन्ति चेतसि यथा स्मृत्वा स्वयूथं वने
सिंहत्रासितभीतभीरुकलभा यास्यन्ति कस्याश्रये ॥ ६
न चरसि(ति ?) गजराजः पल्लवान् सल्लकीनां
न पिबसि(ति ?) गिरिकुण्डे नैर्झरं वारि हारि ।
विततदशनकोटौ दत्तहस्तावलम्बो
वहति विरहखिन्नप्राणभारं करीन्द्रः ॥ ७
घासग्रासं गृहाण त्यज करिकलभ ! प्रीतिबन्धं करिण्यां
पाशग्रन्थिव्रणानामविरतमधुना देहि पङ्कानुलेपम् ।
दूरीभूतास्तवैते शबरकुलवधूविभ्रमोद्भ्रान्तिदृष्टा
रेवातीरोपकण्ठच्युतकुसुमरजोधूसरा विन्ध्यपादाः ॥ ८

॥ इति गजाष्टकम् ॥

१५. वृक्षाष्टकम् ।

किं जातो[१]ऽस्यथ जातो[२]सि(?)* भुक्तं[३] मूलं[४] तथैव किं तेन[५] ।
न्यग्रोध[६]पान्थ[७]हंहो[८] भ्राम्यद्[९] वृक्षाष्टकं शृणु[त]† ॥
किं जातोऽसि चतुष्पथे घनतरं छन्नोऽसि किं छायया
छन्नश्चेत् फलितोऽसि किं यदि फलैः पूर्णोऽसि किं [११३]संनतः ।
हे सद्वृक्ष ! सहस्व सम्प्रति चिरं शाखाशिखाकर्षण-
क्षोभामोटनभञ्जनानि [११४]जनतः [११५]स्वैरेव दुश्चेष्टितैः ॥ १

११३ नम्रतां गतः. ११४ उत्पादयतो जनस्य. ११५ स्वकीयैः.

* This सि appears to be redundant from the point of view of metre. At beginnig of the second stanza also stands जातो and not जातोसि.

† Compare the end of the Pratīka stanza in the beginning of the Seventh Aṣṭaka.

जातो मार्गे सुरभिकुसुमः सत्फलो नम्रशाखः
स्फीताभोगो बहलविटपः स्वादुतोयोपगूढः[११६] ।
नैवात्मार्थं वहति महतीं पादपेन्द्रः श्रियं ता-
[११७]मापन्नार्तिप्रशमनफलाः संपदो ह्युत्तमानाम् ॥ २
भुक्तं स्वादुफलं कृतं च शयनं शाखाग्रजैः पल्लवैः
स्वच्छायापरिशीतलं च सलिलं पीतं व्यपेतक्लमैः ।
विश्रान्ताः सुचिरं परा च मनसः प्रीतिः किमत्रोच्यते
त्वं सन्मार्गतरुर्वयं च पथिका यामः पुनर्दर्शनम् ॥ ३
मूलं योगिभिरुद्धृतं निवसितं वासोर्थिभिर्वल्कलं
भूषार्थी च जनश्चिनोति कुसुमं भुङ्क्ते क्षुधार्तः फलम् ।
छायामातपिनो विशन्ति विचिता निद्रालुभिः पल्लवाः
कल्पाख्यस्य तरोरिवेह भवतः सर्वाः परार्थाः श्रियः ॥ ४
किं ते नम्रतया किमुन्नततया किं वा घनच्छायया
किं वा पल्लवलीलया किमनया चाशोक ! पुष्पश्रिया ।
यत्त्वन्मूलनिषण्णखिन्नपथिकस्तोमः[११८] स्तुवन्नन्वहं
न स्वादूनि मृदूनि खादति फलान्याकण्ठमुत्कण्ठितः ॥ ५
न्यग्रोधे[११९] फलशालिनि स्फुटरसं किंचित्फलं पच्यते
बीजान्यङ्कुरगोचराणि कतिचित् सिध्यन्ति तस्मिन्नपि ।
एकस्तेष्वपि कश्चिदङ्कुरवरो बध्नाति तामुन्नतिं
यामध्यास्य जनः स्वमातरमिव क्लान्तिच्छिदे धावति ॥ ६
पान्थाधार इति द्विजाश्रय इति श्लाघ्यस्तरूणामिति
स्निग्धच्छाय इति दृशोः प्रिय इति स्थानं गुणानामिति ।
यावत् तत्क्षणमाश्रयन्ति गुणिनः क्लान्तिच्छिदे पादपं
तावत् कोटरनिर्गतैरहिगणैर्दूरं समुत्सारिताः ॥ ७
हंहो पान्थ ! किमाकुलः श्रमवशादत्युद्धतो धावसि
प्रायेणास्य महाद्रुमस्य भवता वार्तापि नाकर्णिता ।
मूलं सिंहसमाकुलं तु शिखरे प्रोच्चण्डतुण्डाः खगा
मध्ये कोटरभाजिभीषणफणाः फूत्कुर्वते पन्नगाः ॥ ८
भ्राम्यद्भृङ्गभरावनम्रकुसुमस्तोमो[१२०]द्भवद्गन्धिषु
च्छायावत्सु तलेषु पान्थनिचया विश्रम्य गेहेष्विव ।
निर्यन्निर्झरवारिवारिततृषस्तृप्यन्ति येषां फलै-
स्ते नन्दन्तु फलन्तु यान्तु च परामभ्युन्नतिं पादपाः ॥ ९

॥ इति वृक्षाष्टकम ॥

---

११६ व्याप्तः. ११७ कस्यचित्. ११८ समूहः. ११९ वट. १२० उद्गच्छत्.

१६. सारङ्गाष्टकम् ।

बीजै[१]रन्ये[२] हा धिक्[३] योऽयं[४] किं नाम[५] विरम[६] चान्ये ते[७] ।
आद्यपदैरिति गदितं सारङ्गाष्टकमिदं लोके ॥

बीजैरङ्कुरितं लताभिरुदितं वल्लीभिरुज्जृम्भितं
कन्दैः कन्दलितं जनैः प्रमुदितं धाराधरे वर्षति ।
भ्रातश्चातक ! पातकं किमपि ते सम्यग् न जानीमहे
येनास्मिन्न पतन्ति चञ्चुपुटके द्वित्राः पयोबिन्दवः ॥ १

अन्येऽपि सन्ति नवतामरसावतंसा
हंसावलीवलयिनो जलसन्निवेशाः[१२१] ।
कोऽपि ग्रहो गुरुरयं हतचातकस्य
पौरन्दरीं यदभिवाञ्छति वारिधाराम् ॥ २

हा धिक्कथं व्यसनदुर्ललितस्मयेन
केनापि रे सरलचातक ! वञ्चितोऽसि ।
येनाम्बुवाहमपि याचसि याचितस्य
यस्यास्य याचितुरिवातिमलीमसत्वम्[१२२] ॥ ३

योऽयं वारिधरो धराधरशिरस्यभ्युन्नतः केवलं
गर्जत्येव गभीरधीरनिनदैर्नायं सखे ! वारिदः ।
तत्ते चातक ! पातकस्य कतमस्यैतत्फलं पच्यते
येनासौ न ददाति याति च न ते चेतोऽपि निर्वाणताम्[१२३] ॥ ४

किं नाम दुष्कृतमिदं भवतश्चकास्ति
येनात्र दैन्यपिशुनं बत याचितोऽपि ।
एते हि कामनिभृतोन्नतयोऽपि तृष्ण्यै
मुञ्चन्ति चातक ! पयो न पयोमुचस्ते ॥ ५

विरम[१२४] चातक ! दैन्यमपास्यतां बत चटूनि[१२५] कियन्ति करिष्यसि ।
विधिविनिर्मितमम्बुकणद्वयं किमधिकं कलयापि भविष्यति ॥ ६

अन्ये ते जलदायिनो जलधरास्तृष्णां विनिघ्नन्ति ये
भ्रातश्चातक ! किं वृथात्र रटितैः खिन्नोऽसि विश्रम्यताम् ।
मेघः शारद एष काशधवलः पानीयरिक्तोदरो
गर्जत्येव हि केवलं भृशमपां नो बिन्दुमप्युज्झति ॥ ७

॥ बप्पीहाष्टकम् ॥

॥ श्री ॥ शुभं भवतु ॥ कल्याणमस्तु ॥ श्री ॥

---

१२१ जलाश्रयाः. १२२ उत्पन्नम्. उत्पद्यते १२३ निर्वृतिम्. १२४ विरलो भव. १२५ प्रियवचनानि.

परिशिष्टम् ।

१७ रत्नाष्टकम् ।*

पथि परिहृत(१) कनक(२) मनस्तमित(३) विरम रत्न(४) केन(५) सन्त्यन्ये(६)
एकस्मिन्(७) वणिगधिपते(८) पादे रत्नाष्टकं गदितम् ॥

पथि परिहृतं कैश्चिद् दृष्ट्वा न जातु परीक्षितं
विधृतमपरैः काचं मत्वा पुनः परिवार्जितम् ।
गवलगणनामन्यैः कृत्वा प्रघृष्टमपण्डितै-
र्मरकतमहो मार्गावस्थं कथं न विडम्बितम् ॥ १

कनकभूषणसंग्रहणोचितो यदि मणिस्त्रपुणि प्रतिबध्यते ।
न च विरौति न चापि स शोचते भवतु योजयितु[1]र्वचनीयता ॥ २

अनस्तमितसारस्य तेजसस्तद्विजृम्भितम् ।
येन पाषाणखण्डस्य मूल्यमल्पं वसुन्धरा ॥ ३

विरम रत्न मुधा तरलायसे[2] तव न कश्चिदिहास्ति परीक्षकः ।
विधिवशेन परिच्युतमाकरात् त्वमपि काचमणिः कृतमीश्वरैः ॥ ४

केनानीतः सुखमकरुणेनाकरा[3]दुद्धृतस्त्वं
विक्रेतुं वा समभिलषितः केन देशान्तरेऽस्मिन् ।
यस्मिन् वित्तव्ययभरसहो ग्राहकै[4]स्तावदास्ताम्
नास्ति भ्रातर्मरकतमणे! त्वत्परीक्षाक्षमोऽपि ॥ ५

सन्त्य[5]न्ये झषकेतनस्य मणयः किं वोल्लसत्कान्तयः
किं वा तेऽपि जनेन भूषणपदं न्यस्ता न शोभाभृतः ।
अन्यः कोऽपि तथापि कौस्तुभमणिः स्फीतः स्फुरद्दीधिति-
र्यः पूषेव नभः समुज्ज्वलयति स्फारं मुरारेरुरः ॥ ६

एकस्मिन् दिवसे [म]या विचरता प्राप्तः कथंचिन्मणिः
मूल्यं यस्य न विद्यते भवति चेत् पृथ्वी समस्ता ततः ।
सोऽयं दै[6]ववशाद[भूद]तितरां काचोपमः साम्प्रतं
किं कुर्मः कमुपासहे क्व स सुहृद् यस्यायमावेद्यते ॥ ७

---

* This is an extra Aṣṭaka found in B. The corrections of some wordss in this Aṣṭaka are based on AM.

1 The Ms. reads योजयतु व°. As such it is metrically defective.

2 The Ms. reads तरलायसि.

3 The Ms. reads °नादरा°.

4 The Ms. reads ग्रासक°.

5 The Ms. reads न्येऽपि निके°.

6 The Ms. reads °देव°.

* अन्योक्त्य०

वणिगधिपते! किंचिद् ब्रूमः क्रुधामिह मा कृथाः
कथय निभृतं केयं नीतिः पुरे तव सम्प्रति।
मरकतमणिः काचो वायं भवेदिति संशये[7]
लवणवणिजां यद् व्यापारं परीक्षितुमीक्ष्यते॥

॥ इति रत्नाष्टकम् ॥

The verses missing in A and found in B.

II Aṣṭaka: st. 9 cd.

इति विहगसमूहान्नित्यमापृच्छ्यमानो रजनिविरहभीतश्चक्रवाको वराकः॥

III Aṣṭaka: *Pratīka* st. a.

येन कृत्वापि मातङ्गो अन्यासु निराचष्टे च दुराच* ।

VIII Aṣṭaka: st. 8.

क्रतौ विवाहे व्यसने रिपुक्षये प्रियासु नारीषु ध(ज?)नेषु बन्धुषु ।
यशस्करे कर्मणि मन्त्रसंग्रहेष्वतिव्ययो नास्ति नराधिपाष्टसु ॥

Extra stanzas found in B.

VII Aṣṭaka: after st. 7:

१. हस्तास्फालनलालनैर्बहुविधैः पूत्कारठात्कारितै-
र्द्वित्राण्येव पदानि यान्ति गलयो मार्गे समं संहताः ।
तीर्थोत्तारणसङ्कटे ऽतिकिणितिग्रीवः पुनः पुङ्गवः
लीलोन्नाटितकन्धरो न धनिनः क्लेशाय संपद्यते ॥

२. पङ्कादपि धुरं धुर्यो लीलया कर्षति क्षणात् ।
आहतश्चकितो वापि गलिर्गुरुशिलायते ॥

XI Aṣṭaka: at the beginning:

१. एतेषु रे तरुणमारुतधूयमानदावानलैः कवलितेषु महीरुहेषु ।
अम्भो न चेज्जलद! मुञ्चसि मा विमुञ्च वज्रं पुनः क्षिपसि निर्दय! कस्य हेतोः॥

at the end:

१. शोषं गते सरसि शैवलमञ्जरीणामन्तस्तिमिर्लुठति तापविसंस्थुलाङ्गः ।
अत्रान्तरे यदि न वारिद! वारिपूरैरापूरयेत् तदनु किं मृतमण्डनेन ॥

२. एकस्त्वदेकशरणो न जहाति दैन्यमन्यस्तु वारिकणिकामपि न प्रदत्ते ।
बुध्यामहे न कृतवस्तुविचारसाराः सारङ्गवारिधरयोः कतमोऽत्र निन्द्यः ॥

---

7 The Ms. reads संशयं

* This verse is metrically defective.

Important Variants from B.

I Aṣṭaka:

st. 2a. सममम्बु
2b. °मुभये निमज्जतः
st. 3b. °प्रबन्धाः
st. 6a. °वीचीमन्द°
6b. त्वन्मुखे. मयात्तम्

II Aṣṭaka:

st. 1d. गहनं न हि
st. 2b. सरः सारसम्
st. 8b. तीरात्तीरतटात्*

III Aṣṭaka:

Pratīka st. b °ष्टकं कथ्यमेतमाख्यातम्
st. 1b. मृगाङ्कधवला
st. 8c. प्रियङ्गौ ना

IV Aṣṭaka:

st. 1d. याः प्ररूढाः
st. 2d. जरठभुरुह°
st. 3d. °कलापीकुलाः
st. 5c. वच्मि भवन्तमुच्चैः
5d. का सङ्गतिः
st. 6b. संतर्पयेत्तद्वपुः
6d. शीलिपल्लवाः
st. 7a. दुर्लङ्घ्यताम्
st. 8a. सस्यान्यरण्ये
8b. °समृध्या पीलुवत्सु

V Aṣṭaka:

st. 1b. पाशैर्मही
1d. देशमाश्रयति
st. 3a. °दसकृन्नष्टां नष्टां
st. 4c. पश्य विवशो
st. 5a. कूटमपरं
st. 6d. विलोकित°
st. 7c. °विधुरान्मुक्त्वा. मृगान्
st. 8a. मलयस्य

VI Aṣṭaka:

Pratīka st. c. सामनयस्य
st. 8c. विचरत
st. 9d. तेजस्तु तत्स्फुरति यस्य जगद्धराकम्
st. 10c. °संचूर्णन°

VII Aṣṭaka:

Pratīka st. a. गुरुर्यथा च यस्यादौ.
st. 2a. °पृष्टे
st. 4b. विक्ष्यसे
st. 6a. ग्रावगहनो
6b. गात्राणि. सारथिरथम्
6d. हहा दूरी°

VIII Aṣṭaka:

st. 5a. शुष्केन्धनैर्वह्नि°

IX Aṣṭaka:

Pratīka st. °वल्लमेन उल्लिङ्गना
st. 1c. घर्मङ्गेष्व°

X Aṣṭaka:

st. 1a. °व्याप्तवियन्नि°. क्वागाघरन्ध्रं°
st. 2c. जालाच्च्युतो विगलितो गलितो
st. 3b. त्यक्ता येन
st. 4c. निरीक्ष्य
st. 6a. °गुणाकरं
st. 7a. °शून्यमक्षो (मिषो)र्लता
st. 8d. चाकुलम्

XI Aṣṭaka:

st. 1d. प्रभवति
st. 4c. जडता

XII Aṣṭaka:

st. 2a. जलधेः
2b. वाच्यः. नवद्वीप°
2d. शक्तेः कैव कथा हि यस्य भवति
st. 3d. यत्तन्मनान्मध्यमं [:]
st. 4b. °बहलिततृषो
st. 5b. इति रत्नाकर इति
st. 6d. अहो वितत°

XIII Aṣṭaka:

st. 1b. °र्वाहोश्विद्
st. 2c. अन्तर्येन मनसः प्रविश्य विशदेस्तैस्तै
st. 3c. दुर्मुखान् दुःखयन्तः

---

* The reading is metrically defectire.

st. 3d. साश्चर्यवर्याः
st. 4c. °न्यस्तुताद्वु°
st. 5a. °पादप्रणमनम्
st. 6c. न याच्यस्तनुधनः
st. 7cd. खलादेते यत्र
st. 8d. सतां चेष्टितम्

XIV Aśṭaka:

st- 1b. योगी वियोगविनिमीलित°
st. 3b. भाजनमस्ति
st. 4b. °कण्ठगहनं
st. 5a. दन्ते न्यस्तकरः
st. 6b. परिभवो
st. 7a. न चरति वनराज्यां
7b. पिबति
7c. विततरदन°
7d. विरहखिन्नः शोकभारं
st. 8a. करिण्याः
8c. शबरवर°
8d. कण्ठद्रुम°

XV Aṣṭaka:

Pratīka st. a जातो मा. तथैव च किं ते
b. पान्थाश्च हंहो वृक्षा°
st. 1d. °क्षोभामञ्जनमोहनानि
st. 9a. कुसुमश्च्योतन्मधूद्गन्धिषु

XVI Aṣṭaka:

Pratīka st. b. हंहो चातकशब्दैर्बष्पीहस्याष्टकं नाम
st. 3a. धिक् परव्यसनदुर्ललितः सयेन (? दुर्ललिताशयेन)
st. 4d. निर्विघ्नताम्

Some Important Corrections

पृ.	पं.	अशुद्धम्	शुद्धम्
३	३	बिलसता°	बिसलता°
४	२	°ख्यानम्	°ख्यातम्
७	२४	मदे	मुदे
९	२	वयस्यादौ	च यस्यादौ
११	८	°भेतदु°	°भैतदु°
२३	२४	जल[द]	जल
२३	२५	°दम्भोधरा	°दम्भोधर

अन्योक्ति संग्रहागत पद्यानुक्रमसूची ।

(अकारादि क्रमनिबद्ध)